

PAPER DETAILS

TITLE: RUS TEHDIDINE KARSİ İSTANBUL BOGAZI'NİN GÜVENLİĞİ VE TAHKİMİ MESELESİNE
DAİR BAZI TESPİTLER (1774-1789)

AUTHORS: Seydi Vakkas TOPRAK

PAGES: 101-134

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2374510>

RUS TEHDİDİNE KARŞI İSTANBUL BOĞAZI'NIN GÜVENLİĞİ VE TAHKİMİ MESELESİNE DAİR BAZI TESPİTLER (1774-1789)

Seydi Vakkas TOPRAK*

Öz

Kutsal İttifak karşısında mağlup olan Osmanlı Devleti, imzaladığı Karlofça ve İstanbul antlaşmalarıyla Avrupa'da üstünlüğü Avusturya'ya bırakırken Azak'ı da Rusya'ya terk etmiştir. Böylece ülkenin kuzeyi ile İstanbul Boğazı tehlikeye girmiştir. Azak'ı elde ederek Karadeniz'de donanma inşa eden Rusya, askeri gücüyle Rumeli ve Doğu Anadolu'yu tehdit ederken Boğazlar ve İstanbul için de tehlikeli bir güç olmuştur. Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsızlık kazandırdığı Kırım'ı ilhak ederek Karadeniz'in kuzeyine yerleşmiş ve sıcak denizlere ulaşmak için önemli bir merhale kat etmiştir. Karadeniz'i açık denizlere bağlayan su yolu olan İstanbul Boğazı da böylece Rus tehdidine açık hale gelmiştir.

1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı sırasında Rusya'nın Kırım'ı işgali sonrası İstanbul'un güvenliğini sağlamak için İstanbul Boğazı'nda bulunan kalelerin tahkimi ve yeni kale yapımı zorunlu hale gelmiştir. Karadeniz yönünden İstanbul'a gelebilecek askeri tehlikeleri önlemek için Boğaz'da Osmanlı Devleti'nin yaptığı tahkimat arşiv belgelerinde kayıtlıdır. Bu çalışmada Osmanlı arşiv belgeleri ışığında 1774-1789 yılları arasında İstanbul Boğazı'nda yeni kale inşası, mevcut kalelerin tamir, onarım ve tahkimi, kale ve tabyalara asker ve mühimmat takviyesi gibi meseleler değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Boğaz Kaleleri, İstanbul'un Güvenliği, Boğaz Nazırı, Kılâ'-ı Hamse, Kılâ'-ı Seb'a.

Geliş Tarihi: 14 Nisan 2022 - Kabul Tarihi: 28 Mayıs 2022.

Atıf Bilgisi: Seydi Vakkas Toprak, "Rus Tehdidine Karşı İstanbul Boğazı'nın Güvenliği ve Tahkimi Meselesine Dair Bazı Tespitler (1774-1789)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 131, Sayı: 258, İstanbul 2022, s. 101-134, doi: 10.55773/tda.1103526.

* Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Adıyaman/Türkiye seyditoprak@gmail.com. ORCID: 0000-0003-3512-0945.

***Determinations On The Security And Fortification
Of The Bosphorus Against The Russian
Threat (1774-1789)***

Abstract

Ottoman State losing the war against the Holy Alliance signed Karlofça and Istanbul treaties and thus lost its supremacy in Europe in favor of Austria and left Azak to Russia. Thus, the North of the country with Bosphorus was imperiled. Russia who built a navy in the Black Sea after getting Azak started to threaten Rumelia with its military force and became a dangerous power against gorges and Istanbul. Bringing Crimea in independence with Kuchuk Kainarji Treaty Russia invaded it and settled in the North of Black Sea and passed a critical stage to reach the warm seas. Thus Bosphorus, the seaway connecting Black Sea to the warm seas, became open to Russian menace.

After Russia's Crimea occupation between 1768 and 1774 Ottoman-Russian War to provide the security of Istanbul it became compulsory to fortificate the castles around Bosphorus and to build a new castle. The fortification of Ottoman State around Bosphorus to prevent the military menaces which might come from the Black Sea direction is recorded in the archive documents. In this article the building of a new castle in the Bosphorus between 1774-1789, the restoration and fortification of the existing castles and the reinforcement of soldier and ammunition to the castles and bastions are assessed under the light of the fore mentioned Ottoman archive documents.

Keywords: *Bosphorus Castles, Security Of Istanbul, Superintendent Of Bosphorus, Five Fortresses, Seven Fortresses.*

Giriş

XVIII. yüzyılın son çeyreğinin başlangıcında, Kırım'ın elden çıkması, Rusya'nın Azak ve çevresine yerleşmesiyle Osmanlı Devleti'nin başkenti, Boğaz yoluyla Karadeniz yönünden gelebilecek askerî tehditlere açık hale gelmiş bulunuyordu. Bu tehlike, hem Osmanlı Devleti'nin bekası hem de Boğazlar için temel bir sorun oluşturmuştur. Karadeniz'de Rus tehlikesinin görülmesi Osmanlı Devleti'ni Boğazlarda tahkimat yapmaya sevk etmiştir. Osmanlı Arşivi belgeleri İstanbul Boğaz'ında ilk tahkim faaliyetlerinin, Rusya ile savaşın devam ettiği 1772 yılında yapıldığına işaret etmektedir. Bu çalışmada, Osmanlı Arşivi belgelerine dayanılarak I. Abdülhamid döneminde (1774-1789) İstanbul Boğazı'ndaki kalelerde bina yapım, yenileme ve onarım, asker, top ve mühimmat takviyesi anlamında yapılan tahkimat faaliyetleri incelenmiştir. Rusya'nın güçlenmesi ve Karadeniz'e ulaşması, bu süreçte Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı dış sorunlar ve Boğazların tahkimi meselesi belgeler ışığında değerlendirilmiştir.

II. Viyana bozgunundan sonra Papa'nın motive ettiği Avusturya, Venedik ve Lehistan devletleri *Kutsal İttifakı* kurarak Osmanlıları Avrupa'dan çıkarmak için harekete geçtiler. On altı yıl süren savaşlar sırasında Rusya da ittifaka dâhil olarak Kırım ve Azak üzerine seferler düzenlemiştir. Savaşlar

sürerken tahta geçen I. Petro, ülkesini güçlü bir devlet yapmak için yeniliklere girişmiş, *sıcak denizlere ulaşmak* arzusuyla Don Nehri ve Azak Denizi istikametine Osmanlı Devleti üzerine saldırılar tertip etmiştir¹.

Kutsal İttifaka karşı mağlup olarak 1699 Karlofça ve 1700 İstanbul antlaşmalarını imzalamaya mecbur kalan Osmanlı Devleti, Avrupa'da üstünlüğü Avusturya'ya bırakırken Azak'ı da Rusya'ya terk etmeye mecbur kalmıştır. Böylece ülkenin kuzeyi ve boğazları tehlikeye girmiştir. İstanbul Antlaşması'yla Azak'ı ele geçiren I. Petro, sıcak denizlere ulaşma politikasını gerçekleştirme yolunda önemli bir üs edinmiştir². Neticede XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırlarında Rus baskısı eskisinden daha fazla hissedilmeye başlanmıştır.

Sıcak denizlere erişim yolunun Osmanlı Devleti üzerinden geçtiğinin farkında olan I. Petro, İstanbul Antlaşması ile açık denizlerin kapısı olarak gördüğü Azak Kalesi'ni elde ettikten sonra Karadeniz'de donanma inşa etmeye girişmiştir. Bir taraftan Karadeniz'deki donanmasıyla boğazlar ve İstanbul için tehlike oluştururken, diğer taraftan askeri gücüyle Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Doğu Anadolu topraklarına yönelik bir tehdit haline gelmiştir. Kuzeydeki tehlikenin farkında olan Osmanlı Devleti, Prut Antlaşması (1711) ile Azak'ı geri almışsa da Rusya'nın Balkanlar ve Kafkasya üzerindeki baskısına engel olamamıştır. Osmanlı Devleti'nin doğuda İran ile savaşta olmasından istifade eden Rusya, Avusturya ile ittifak yaparak Azak ile Kırım'a yönelik taarruzlar tertip etmiştir. Böylece Karadeniz'e çıkma arzusundan vazgeçmediğini ortaya koymuştur. Ancak Rusya, Belgrad Antlaşması (1739) ile Kırım'dan ayrılmak zorunda bırakılmış ve Azak Kalesi'nin yıkılarak etrafındaki arazinin askerden arındırılması sonucu Karadeniz'den de uzaklaştırılmıştır.³

Karadeniz'de üs edinme arzusu devam eden Rusya, Avrupa büyük devletlerinin güç kaybettiği Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra nüfuzunu Doğu Avrupa'da hissettirmeye başlamıştır. II. Katerina'nın öncülüğünde, Lehistan'da nüfuz elde ederken Kırım ve Mora'da Osmanlı Devleti'nin aleyhinde kışkırtmalarla bulunmuştur. 1768-1774 Savaşı sırasında Kırım'ı işgal ettiği gibi savaşta Akdeniz'e kaydırarak Mora'da Osmanlı Devleti aleyhine isyan çıkartmaya çalışmıştır.⁴ Savaş sonunda kazandığı ticaret gemilerini serbestçe Boğazlardan geçirme hakkını, bir tehdit olarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar kullanmıştır.⁵

1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım bağımsız yapılmış ise de Rusya, emellerinden vazgeçmemiş, Kırım'ı topraklarına katmak

¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 252.

² İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1961, s. 485-486.

³ Mücteba İlgürel, "I. Mahmud", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt: XI, Redaktör. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 117-121; 139-140.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IV/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 391-410.

⁵ Mustafa Hergüner, *Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkaları Vasıf (Temel) Paşa*, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 14-15.

için Osmanlı Devleti üzerindeki baskısını artırmıştır. Nitekim kuzeyden Karadeniz'e ulaşan Rusya, askeri olarak Anadolu'nun kuzeyi, Boğazlar, İstanbul, Eflak-Boğdan ve Karadeniz'in doğu kıyıları için bir tehdit haline gelmiştir. Han seçimleri bahanesiyle askerî müdahalede bulunduğu Kırım'ı 1783'te topraklarına ilhak ettiğini ilan etmiştir. Büyük bir devlete karşı savaşı göze alamayan Osmanlı Devleti, Kırım'ın Rusya toprağı olduğunu verdiği bir senetle kabul etmek zorunda kalmıştır.⁶ Böylece Karadeniz'in kuzeyine yerleşerek sıcak denizlere ulaşmak için önemli bir merhale kat eden Rusya, Osmanlı Devleti için Karadeniz yönünden büyük bir tehdit oluşturmuştur. Karadeniz'i açık denizlere bağlayan Boğaz'ın yanı sıra Anadolu ve İstanbul da kuzeyden gelecek tehditlere açık hale gelmiştir.⁷

Rusya, özellikle II. Katerina'nın hükümranlığı sırasında Kafkasya, Kırım ve Karadeniz'in batısında elde ettiği stratejik alanları kullanarak devletin sıcak denizlere ulaşma hedefini gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁸ Bu hedef için atılan her adımı bir tehdit niteliğinde algılayan Osmanlı yöneticileri de karşı önlemler almaya çalışmışlar; Hotin, İbrail, İsmail, Özi, Anapa, Faş gibi Rumeli ve Kafkasya sınırlarındaki stratejik kaleler ile İstanbul ve Çanakkale boğazlarındaki istihkâmları tahkim ettikleri gibi gereken yerlere yeni kaleler de inşa etmişlerdir.⁹

Kırım'ı ilhak ettikten sonra Avusturya'yı da yanına çeken Rusya, Rumeli topraklarını Türklerin elinden alarak başkenti İstanbul olan bir Rum devleti kurmak için faaliyetlerde bulunmuştur. Küçük Kaynarca Antlaşmasına dayanarak Tuna, Eflak, Boğdan, Koban ve Gürcistan'la ilgili sorunları bahane etmiş ve Karadeniz'in etrafındaki stratejik noktalara yerleşmeye başlamıştır. Yine aynı anlaşma gereği Karadeniz kıyıları, Akdeniz'deki adalar, Suriye ve Mısır kıyılarında konsolosluklar açarak Osmanlı denizleri ve boğazları etrafındaki yerlerde nüfuz tesis etmek için uygun zemin oluşturmaya çalışmıştır. Buna karşı Osmanlı Devleti de Rusya'yı bir tehdit olmaktan çıkarmak için Kırım'ın geri alınması gerektiğine karar vermiş ve 1787'de kuzeydeki komşusuna savaş ilan etmiştir.¹⁰ Bir müddet sonra da Avusturya, Rusya ile olan ittifakı gereği savaşa dâhil olmuştur.

I. Abdülhamid'in vefat ettiği 1789 yılında Rusya ve Avusturya devletlerine karşı savaş devam etmekteydi. Dolayısıyla Balkanlar, Kafkasya ve Karadeniz yönünde bu iki devletin tehdidi altında bulunan Osmanlı Devleti'nin boğazları

⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt: II/II, Haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 431-432; Uzunçarşılı, *a.g.e.* s. 468-469, 490, 493-494. Antlaşma hakkında geniş bilgi için bkz: Osman Köse, *Küçük Kaynarca Antlaşması*, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kaynarca Muahedesinde Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi", *Belleten*, Cilt: XLIV, Sayı: 175, 1980, s. 511-512; Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 2, 3, 11, 15, 16.

⁸ Rusya-Avusturya ittifakı hakkında bkz: Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt: II/I, Haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 298-299; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, Cilt: II/II, s. 428-429.

⁹ Fedakâr, *a.g.e.*, s. 11, 15-17, 35, 139, 140, 185 vd; Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, 2008, Ayıbasım, s. 298, 307.

¹⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.* s. 469-471, 501-507.

da tehlike altındaydı. Karadeniz'de inşa ettikleri donanma sayesinde, savaş sırasında Osmanlı donanmasına büyük kayıplar verdirerek Kırım'ın batısında bulunan Özi'yi ele geçiren Ruslar, Sinop'u da topa tutarak Anadolu kıyılarına ve boğazlara zarar verebileceklerini göstermişlerdir.¹¹

Rusya'nın Karadeniz'e ulaşmasıyla başlayan tehdit neticesi doğan Boğazlar Sorunu, XIX. yüzyılda giderek büyüyen milletlerarası bir problem halini almıştır. Osmanlı Devleti ise yıkılışına kadar bu soruna karşı önlem almakla uğraşmıştır.¹²

XVIII. Yüzyıl Sonunda İstanbul Boğazı Kaleleri

Osmanlı Devleti tarafından fethinden önce İstanbul Boğazı'nın her iki yakasında çeşitli kaleler bulunmaktaydı. Kazakların XVII. yüzyılda, Karadeniz kıyılarına, köylere ve nakliye gemilerine saldırımları üzerine Osmanlı Devleti Boğaz'a yeni kaleler inşa etmiştir. Buraya yönelik saldırılar karşısında ilk olarak IV. Murat devrinde Anadolu Kavağı ve Rumeli Kavağı mevkillerine kaleler yapılmıştır.¹³

Evliya Çelebi'nin ifadesine göre 1624'te gerçekleşen Kazak saldırıları üzerine güvenliği sağlamak üzere Boğaz'ın Anadolu yakasına Anadolu Kavağı, Avrupa tarafına da Rumeli Kavağı kaleleri inşa edilmiştir. Boğaz'dan içeri giren Yeniköy, Tarabya, Büyükdere ve Sarıyer'i yağmalayan Kazaklar kalelerin yapımından sonra bir daha böyle bir teşebbüste bulunamamışlardır.¹⁴ Her iki yakada karşı karşıya bulunan bu iki müstahkem mevki sayesinde Boğaz'dan geçiş yapan gemilerin kontrolü ve gümrük işlemleri yapılmıştır.

Boğaz kalelerini tahkim den Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa, Boğaz'daki diğer kalelerle birlikte bu kalelere de yeteri kadar yeni top ve muhafız yerleştirmiştir. Yabancı gemilerin izinsiz Boğaz'a girmesi durumunda, Rumeli Feneri Kalesi'nden atılan havai fişek üzerine Anadolu Kavağı ve Rumeli Kavağı muhafızları topları ateşleyerek engelleyecekti. Gemiler Boğaz'a zorla girmeye çalışırsa batırılacaktı. 1783 ve 1794'te tahkim edilerek genişletilen bu kalelere yeni burçlar eklenmiştir.¹⁵

¹¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 539-540, 564-566. Ayrıca Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyine yerleşmesi, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in kuzeyi, Rumeli, Kafkasya, Anadolu toprakları ve Boğazları için tehdit unsuru haline gelme süreci hakkında geniş bilgi için bkz: Haydar Efe-Murat Kızıl, "Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın "Sıcak Denizlere İnme Politikası" Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD)* Cilt: 9, Sayı: 17, 2018, s. 302-311; Elvan Özcan, *Boğazlar Üzerindeki Osmanlı-Rus Mücadelesi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2008, s. 2, 9-21.

¹² Salih Kış, "Köprü Başını Tutmak: Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarını Tahkim Etme Teşebbüsü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 37, 2015, s. 364-365.

¹³ David Nicolle, *Osmanlı Kaleleri 1300-1800*, Çev. Kahraman Şakul, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s. 28.

¹⁴ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zallı, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, I. Kitap, Hazırlayanlar: Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 224.

¹⁵ Yeşim Yaşa, *Poyraz Kalesi Restorasyon Projesi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 29.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Boğaz'daki Rus tehlikesi kendisini iyice hissettirmiştir. 1770'te Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması Çanakkale Boğazı'nı da tehlikeye sokmuştur.¹⁶ Boğazların bu şekilde saldırılara açık hale gelmesi dönemin padişahı III. Mustafa'yı deniz savunmasını güçlendirmeye ve Boğazları modern teknolojilerle tahkim etmeye yöneltmiştir.¹⁷ Deniz kuvvetlerini modernleştirmek amacıyla Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa ve Baron de Tott'un çabalarıyla bir askeri mühendislik okulu olan Hendesehane kurulmuştur. Ayrıca İstanbul Boğazı'nın her iki yakasında bulunan irili ufaklı tüm kalelerin tamiri ve tahkimi için Cezayirli Hasan Paşa görevlendirilmiştir. Böylece kaleler onarıldığı gibi yerleştirilen toprak ve muhafızlarla Boğaz emniyet altına alınmıştır. Yine Karadeniz kıyılarında getirilen iş bilir ve gözü pek askerler Boğaz kıyısında yer alan kalelere yerleştirilmiştir.¹⁸ Şehirden uzakta bulunan bu kalelerdeki muhafızlara evlenme izni verildiğinden kalelerin çevrelerinde yerleşim birimleri ortaya çıkmıştır.¹⁹

İstanbul'un ve Boğaz'ın güvenliği Asya ve Avrupa kıyılarında sıralanan kalelerle sağlanmaktaydı. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren stratejik önemi artan Boğaz kalelerinin tamir ve tahkimine önem verilmiştir. Boğaz'ın Rumeli tarafında yer alan ve 1708'de yeniden inşa edilen Kilyos-Bağdadçık Kalesi, 1789'dan itibaren yirmi yıl boyunca sürekli onararak tahkim edilmiştir.²⁰

Rusya ile yapılan 1768-1774 savaşı sırasında Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesi Boğaz'ın güvenliğini ön plana çıkarınca III. Mustafa, İstanbul'u Karadeniz'den gelecek tehditlere karşı korumak için Boğaz'ın tahkimini artırmıştır. Bu amaçla 1769'da Anadolu kıyısında yer alan Anadolu Feneri Kalesi'nin tam karşısına Rumeli yakasında Rumeli Feneri Kalesi'ni inşa ettirmiştir.²¹ Bu kale Boğaz girişindeki ilk savunma noktasıdır. Buradaki muhafızlara zorla Boğaz'ı geçmek isteyen gemileri havai fişek atarak diğer kalelere bildirme görevi verilmiştir.²² Baron de Tott'un²³ 1770'li yıllarda incelemelerde bulunduğu bu kale

¹⁶ Ahmed Cevdet Paşa, Çeşme faciasından sonra Çanakkale Boğazı'nın düşman tehdidine girdiğini, İstanbul halkının bile korkuya kapıldığını, savunma tertipleri hazırlandığını ve yeni savaş gemileri yapıldığını ifade etmektedir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt: I, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.172-173. Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması, İngiliz donanmasını Boğazlardan geçme arzusuna izin verilmemesi olayı için bkz: Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi*, I, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 100-101.

¹⁷ Muharrem Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2001, s. 75.

¹⁸ Boğaz'da bazı kalelerin yapımından bahseden Cevdet Paşa, dönemin ihtiyaçları gereği Boğaz dışındaki bazı mevkiilerin istihkâmı icap ettiğinden gerekli yerlere kaleler yapıldığını ve mevcutlarının onarıldığını kaydetmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt: VI, Tertib-i Cedid, Matbaa-i Osmâniyye, Dersaadet 1309, s. 139; Ahmed Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, I, Haz. S. İrmak, B. K. Çağlar, MEB Yayınları, İstanbul 1994, s. 126.

¹⁹ Yaşa, *a.g.t.*, s. 20-21.

²⁰ Yaşa, *a.g.t.*, s. 22-24.

²¹ 1769 yılında Boğaz'ın kuzey girişinde bazı bataryaların yapıldığı hakkında bkz. Kemal K. Eyüp-giller ve Yeşim Yaşa, İstanbul Boğazı Kale ve Tabyaları, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s. 17.

²² Ahmed Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, I, s. 126.

²³ Boğazlar üzerinde Rus tehdidinin yoğun olarak hissedildiği 1768-1774 savaşı sırasında Kırım'da

I. Abdülhamid döneminde 1783 ve 1785 yıllarında yabancı uzmanlarca yeniden tahkim edilmiştir. III. Selim devrinde 1790'dan itibaren Boğaz'daki diğer kalelerle birlikte adı geçen kalenin tamir ve tahkimi için tespitler yapılmış ve yeniden inşa ve onarımlara başlanmıştır.²⁴

Yukarıda belirtildiği gibi henüz, Karadeniz bir Osmanlı denizi konumundayken, İstanbul Boğazı'nın tehlikelerden korunması için Boğaz'ın Anadolu ve Rumeli yakalarına *Anadolu Kavağı* ve *Rumeli Kavağı* kaleleri ile küçük tabyalar yapılmıştı. Karadeniz'in kuzeyinden gelen Kazakların Boğaz çevresi ve sahillere yönelik saldırıları bu istihkâmlar sayesinde bertaraf edilmiş, ayrıca İstanbul yönündeki gemi trafiği kontrol edilmiştir. Boğaz'daki esas tahkimat ise Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra yapılmıştır. Rusların Azak Denizinde inşa ettikleri donanma ile Karadeniz'e çıkmaları Osmanlı Devleti'ni İstanbul Boğazı'nı tahkim etmek zorunda bırakmıştır. Sultan I. Abdülhamid, Boğaz'ın Karadeniz çıkışının her iki yakasında kaleler yapmaya önem vermiştir. *Kılâ'-ı Hamse* denilen Kilyos-Bağdadçık, Rumeli Feneri, Anadolu Feneri, Garipçe ve Poyraz kalelerinin inşa ve tahkimine başlanmıştır. 1774-1781 yılları arasında kalelerde yoğun bir inşa faaliyeti görülmüştür. Nitekim Boğazın hemen dışındaki Bağdadçık ve Revancık (İrva/Riva) kalelerinin inşa görevi Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Fransız görevli Baron de Tott'a verilmiştir.²⁵

Arşiv belgelerinde İstanbul Boğazı'nda bulunan kaleler *Kılâ'-ı Hamse*, *Kılâ'-ı Seb'a* ve *Kılâ'-ı Tis'a* gibi isimlerle anılmaktadır. *Kılâ'-ı Hamse* olarak zikredilen kaleler İstanbul'a Karadeniz yönünden gelebilecek Rus tehlikesini bertaraf etmek gayesiyle Boğaz'ın her iki tarafına I. Abdülhamid zamanında yapılan veya tahkim edilen beş kaleden müteşekkildir. *Kılâ -ı Hamse*'nin ilk sırasında Boğaz'ın hemen dışında inşa edilmiş olan iki kale yer alır. Bunlar Rumeli yakasındaki Kilyos'ta yapılan Bağdadçık ve Anadolu tarafında Riva denilen yerde inşa edilen Revancık (İrvade/İrva/Riva) kaleleridir. Kalelerden ikincisi Rumeli Feneri Kalesi, üçüncüsü Anadolu Feneri Kalesi, dördüncüsü Rumeli yakasındaki Garipçe Kalesi ve beşincisi Anadolu tarafında bulunan Poyraz Kalesi'dir. Başlangıçta bu kalelerin her birine tımarlı sipahilerden elişişer muhafız görevlendirilmiştir. Anadolu ve Rumeli'den, bilhassa Sivas, Maraş, Adana ve Özi çevrelerinden tımarlı sipahilerin avcı sınıflarından neferler tayin edilmişse de sonraları bu usulden vaz geçilmiştir. Boğaz kalelerine tayin edilen muhafız, dizdar, kethüda, cebehaneci ve topçubaşı gibi görevliler eş-

bulunan Fransa kralının görevlisi Baron de Tott İstanbul'a gelerek padişahın hizmetine girmiştir. Tott'un Osmanlı Devleti için güçlendirdiği ilk istihkâmlar, Kırım hariç tutulursa, Çanakkale Boğazı'nın iki yanındaki kalelerdir. Kale ve tabyaları tahkim eden Tott, istihkâmlardaki topları da işlevsel hale getirmiş, manevra kabiliyeti daha yüksek olan küçük toplar yapmıştır. Daha sonra İstanbul Boğazı etrafındaki kalelerde güçlendirme yapan Tott, yeni kalelerin yapımında da hizmet etmiştir. Nicolle, *a.g.e.*, s. 49, 52.

²⁴ Yaşa, *a.g.t.*, s. 24-25.

²⁵ Boğazdaki iki kalenin inşasını sürdüren Baron de Tott'un işçi yevmiyeleri için istediği 1.500 kuruşun ödendiğine dair 24 Ağustos 1775/26 Cemaziyülahır 1189 tarihli takrir ve tahrirat. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Tasnifi, Sultan Abdülhamid I, BOA. AE. SABH.I. 283/19018.

ikinci tımarlılardan seçilmiştir. Zamanla bu beş kalenin Boğaz'ın müdafaası için yeterli olmayacağı düşünülerek Büyük Liman (Liman-ı Kebir) Kalesi bunlara ilave edilmiştir. Beş kalenin birincisini oluşturan iki kaleden biri olan Revancık Kalesi de bu istihkâmlara eklenmiştir. Bu durumda kale sayısı yediye çıktığı için bu kalelere yedi kale anlamında *Kılâ'-ı Seb'a* denilmiştir. Yine 1787-1791/1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nın mağlubiyetle sonuçlanması Boğaz'ın güvenliğini daha da öncelikli hale getirmiştir. İstanbul'a kuzeyden deniz yoluyla gelebilecek tehlikeleri önlemek için Boğaz kalelerine yeni istihkâmlar eklenmiştir. Bu durumda sayıları dokuza çıkan kalelere *Kılâ'-ı Tis'a* ismi verilmiştir. *Kılâ'-ı Tis'a* tabiri Kilyos-Bağdadçık, Revancık, Rumeli Feneri, Anadolu Feneri, Garipçe, Büyük Liman, Poyraz Limanı, Telli Burun Tabyası ve Yuşa Burnu Tabyası kalelerinin tümü için kullanılmıştır.²⁶ Geçen zaman içinde Ağaçaltı, Köybaşı, Karaburun, Papas Burnu, Fil Burnu, Çakal Burnu, Servi Burnu, Balta Limanı ve İbrahim Paşa tabyaları Boğaz kalelerine eklenmiştir.²⁷

Boğaz'daki kaleler başlangıçta İstanbul Bostancıbaşı'na bağlı *Usta* denilen bir subayın idaresindeydi. Küçük Kaynarca Antlaşması neticesi İstanbul'un güvenliği için Boğaz'ın önem kazanması üzerine, Cezayirli Hasan Paşa'nın kapitan-ı deryalıği sırasında Boğaz kalelerinin bir kısmı Tersaneye bağlanmıştır. Bu kaleler Boğaz Nazırı denilen bir amirin idaresine verilmiştir. Yuşa Tabyası ve Telli Dalyan Tabyası ise Bostancı Ocağı'na bağlı olmaya devam etmiştir. Boğaz kalelerinde *bostancı* ve Tersaneye bağlı *yamak* denilen muhafız askerler görev yapmaya devam etmiştir. Anadolu yakasındaki Boğaz kalelerinde hizmet eden muhafızlar Üsküdar ve çevresinden, Rumeli tarafındaki Boğaz kalelerinde görev yapan muhafızlar ise İstanbul ve civarından seçilmiştir.²⁸

Kılâ'-ı Tis'a denilen kalelerde sürekli olarak dizdar, kethüda, topçubaşı, cebahaneci ve kâtiplerle birlikte yerli halktan seçilmiş yaklaşık 700 asker bulunmaktaydı. Uzunçarşılı'nın neşrettiği bir belgeye göre Rumeli Feneri ve Anadolu Feneri kalelerinde 60'ar, Revancık Kalesi'nde 51, Bağdadçık Kalesi'nde 79, Garipçe Kalesi'nde 81, Poyraz Limanı Kalesi'nde 79, Büyük Liman Kalesi'nde 24, Yuşa Burnu Tabyasında 30 ve Telli Dalyan Tabyasında 31 olmak üzere 699 muhafız istihdam edilmekteydi. Rumeli tarafında bulunan kalelerde 74, Anadolu yakasındaki kalelerde ise 45 top vardı. Başka bir belgeye göre ise Boğaz kalelerinde bulunan irili ufaklı topların mevcudu 288'di. Bunlara ilave olarak *Kılâ'-ı Tis'a* dışında kalan Rumeli Kavağı ve Anadolu Kavağı kalelerinde 45'er top ve 60'ar asker bulunmaktaydı.²⁹ Bu kalelerdeki muhafız asker, zabıt ve top miktarları yukarıda verilmiştir. Kalelerdeki asker ve mühimmat miktarı savaş zamanlarında artmaktaydı. Bazen de çeşitli nedenlerle kalelerdeki asker ve mühimmat miktarı azalabiliyordu.

²⁶ 21 Mart 1789/23 Cemaziyülevvel 1789 tarihli defter ve tahrirat. *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*, Cevdet, Askeriye Tasnifi, BOA, C.AS. 79/3745.

²⁷ Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 513-516.

²⁸ Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 528-530.

²⁹ 18 Haziran 1793/9 Zilkade 1207 tarihli belge için bkz: Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 517-526.

Boğaz'da Kale ve İstihkâm İnşa, Onarım ve Tahkimi

Kırım'ın işgalinden sonra Karadeniz yönünden gelecek saldırılar karşısında İstanbul Boğazı hızla tahkim edilmiştir. Sultan III. Mustafa zamanında Boğaz'ın Karadeniz girişindeki Anadolu ve Rumeli kavak ve fenerleri yakınında bulunan kalelerin korunaklı hale getirilmesi, gerekli görülen mevkilere yeni kale, tabya ve istihkâmların inşası için yapım ve onarım çalışmaları başlatılmış, bu istihkâmlara top ve mühimmat takviyesi yapılmıştır.

Kılâ'-ı Hamse'den biri olan *Bağdadçık (Kilyos) Kalesi* İstanbul'a gelebilecek tehlikeleri önlemek için Boğaz dışında inşa edilen ilk kalelerden biridir. *Eski Fanaraki Burnu* denilen Kilyos civarında daha önce kıyı boyunca bazı küçük istihkâmlar bulunmaktaydı. Ancak bir kalenin varlığı kesin olarak tespit edilememiştir.³⁰ Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra İstanbul'un güvenliği için inşa edilen kalelerden biri olan Bağdadçık Kalesi, Rumeli yakasında, Boğaz'ın hemen dışında, girişe yakın bir yer olan Kilyos mevkiinde inşa edilmiştir.³¹ Diğer kaleler gibi Bağdadçık'a da eşkinci tımarlılarından müstahfız tayin edilmiştir.

İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e çıkışında Rumeli yakasında bulunan Garipçe Burnu ve Anadolu yakasında yer alan Pilav Burnu denilen yerde birer kalenin yapılması III. Mustafa tarafından emredilmiştir. Kale ve binaların yapımına hemen başlanmış, ihtiyaç duyulan araç-gereç, mühimmat ve personel tedarik edilerek kalelere gönderilmiştir. 1773 Mart'ında Sadarete sunulan bir takrir ile Garipçe ve Pilav burunlarına inşa edilen kalelerde ihtiyaç duyulan tulumba, hortum, yangın söndürmede kullanılan meşk denilen su kabı, örtü, sakalar için kova, semer ve kantarma ile iki adet yamağa ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. İhtiyaç duyulan malzeme ve iki yamağın verilmesi hususu Defterdar'a havale edilmiştir. İşlemlerin tamamlanmasıyla talep edilen yamak ve malzemeler 18 Mart 1773 tarihinde kalelere gönderilmiştir.³²

Boğaz'ın dışındaki iki kalenin yeniden yapılması için Baron de Tott görevlendirilmiştir. Kalelerin inşaatına süratle devam eden Tott, kalelerin yapımında çalışan amelelerin masraflarını da Hazine'den alarak zamanında ödemeye çalışmıştır. Bunun için 1775 Ağustos'unda Sadarete bir takrir sunarak kalelerdeki inşaat için ihtiyaç duyduğu 1.500 kuruşun kendisine verilmesini istemiştir. Sadretten defterdara hitaben yazılan 19 Ağustos 1775/21 Cemaziyülahır 1189 tarihli buyruldu ile Tott'un istediği nakit paranın ödenmesi için gereğinin yapılması istenmiştir. Defterdarın 20 Ağustos 1775 tarihli buyruldu ile işlemler yapılarak ilgili ödemenin tezkiresi verilmiştir. Böylece zaman geçirilmeden hazine'den Baron de Tott'a istediği para verilerek işlerin aksamasına mahal verilmemiştir.³³

³⁰ Yaşa, *a.g.t.*, s. 23.

³¹ Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 514.

³² 18 Mart 1773/24 Zilhicce 1186 tarihli takrir üzerine buyruldu. BOA, C. AS. 1006/44044.

³³ Baron de Tott'un 24 Ağustos 1775/26 Cemaziyülahır 1189 tarihli takriri. BOA. AE. SABH.I. 283/19018.

Boğaz'ın muhafazası için yeniden inşa edilen *Kılâ'-ı Hamse* denilen beş kaleden Revancık Kalesi dışında kalan dört kalede görev yapacak yeniçeri, cebeci ve topçu askerlerinin ikameti için bina ve kışlalar yapılmıştır. Yapılacak bina ve kışlaların yeri, gerekli malzemeler ve ne kadar paraya mal olacağı 1782 yılında Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa tarafından keşif yaptırılarak tespit edilmiştir. Ardından Boğaz'daki dört kaleye yapılacak binalar için bina eminlerinin tayin edilmesine karar verilmiş ve Anadolu yakasında bulunan Anadolu Feneri ile Poyraz Limanı kalelerinin bina emini olarak El-Hac Mehmed Ağa tayin edilmiştir. Rumeli yakasında bulunan Rumeli Feneri ve Garipçe kalelerinde yapılacak binaların emini olarak da Yeniçeri Yasakçısı İsmail'e görev verilmiştir. El-Hac Mehmed Ağa ve İsmail'e hitaben görevleriyle ilgili bir ferman yollanmıştır. Fermana göre El-Hac Mehmed ve İsmail fermanı alır almaz, daha önce hazırlanmış olan keşif defterine göre tespit edilen binaların inşaatına başlamak için gerekli olan malzemeyi tedarik ederek işe koyulmak zorundaydı. Kışla ve diğer binalar sağlam, metin, müstahkem ve hiçbir tarafı eksik olmadan kısa sürede bitirilmeliydi. Bu durumda keşif ile tespit edilen miktardan fazla masraf yapılmış ise iş tamamlandıktan sonra yeniden keşif yapılarak yapılan masraf karşılanacaktı.³⁴

Boğaz'daki istihkâmları güçlendirmek için Rumeli ve Anadolu fenerlerinin yakınına birer kale ve kalelerin yakınlarına da tabyalar inşa edilmiştir. Tabyalardaki yapıları inşa etme görevi 1783 yılında eski mimar Hafız İbrahim Ağa'nın uhdesinde bulunmaktaydı. Binaların inşasından sorumlu olan Hafız İbrahim Ağa, ihtiyaç oldukça yapılan masraf kadar hazineden para talep etmekteydi. Aynı yılın eylül ayında Sadarete bir arzuhal sunarak tabyalardaki binalarda çalışan amelelerin ücretleri ve diğer masraflar için ihtiyaç duyduğu 5.000 kuruşun ödenmesini talep etmiştir. Sadrazam'ın 25 Eylül 1783 /27 Şevval 1197 tarihinde defterdara havale ettiği yazı kayıtlarla karşılaştırılmış ve masrafla ilgili hesaplamalar yeniden yapılmıştır. Neticede tabya ve binaların yapımı için ihtiyaç duyulan meblağın ödenmesi emri çıkmıştır.³⁵

İstanbul Boğazı'nın muhafazası için Boğaz'ın her iki yakasına kale, tabya, tersane, liman ve palanka türü binaların yapımı Kırım'ın Rus işgaline uğramasından itibaren hız kazanmıştır. III. Mustafa'nın başlattığı askerî tesislerin yapımı I. Abdülhamid tarafından titizlikle devam ettirilmiştir. Kırım'ın Rusya tarafından ilhakını yeni bir savaşın habercisi sayan I. Abdülhamid, 1785 yılında, beyaz üzerine bir hatt-ı hümayun ile Sadrazam'dan Boğaz'da yapılacak yapılar için bina eminleri atanmasını emretmiştir.³⁶ Bu emir üzerine Boğaz'ın Rumeli yakasında yapılacak yapılar için Kapıcıbaşı Abdülbaki Ağa, tersane ve

³⁴ 13 Kasım 1782/7 Zilhicce 1196 tarihli hüküm. BOA, C. AS. 224/9536.

³⁵ 27 Eylül 1783/29 Şevval 1197 tarihli arz-ı hal ve telhis. BOA, C. AS. 85/3942.

³⁶ 20 Eylül 1789/29 Zilhicce 1203 tarihli telhis üzerine hatt-ı hümayun. BOA. AE. SABH.I. 367/25675. Üzerinde I. Abdülhamid'in hattının bulunduğu belge arşiv uzmanları tarafından 20 Eylül 1789/29 Zilhicce 1203 gününe tarihlendirilmiştir. Padişahın 6-7 Nisan 1789 tarihinde vefat ettiği dikkate alındığında tarihlenmenin yanlışlığı ortadadır. Yine 1785 yılında inşasına memur olduğu Fener-i Atik denilen yerdeki kalenin yapımında karşılaştığı sorunlardan bahseden Abdülbaki Ağa ile ilgili bir belge yukarıdaki vesikanın tarihini de ortaya koymuştur.

darağacı yapımı için Ali Raik Efendi ve Anadolu yakasında yapılması tasarlanan kale için Kâmil Ahmed Paşa'nın damadı Hasan Efendi bina emini olarak tayin edilmiştir. Bina eminlerinin tayinini haber veren Sadrazam'ın telhisinde, Defterdar'ın sunduğu bir takirde, Boğaz'ın orta yerinde bir kalenin yapımından bahsedilmektedir. Defterdar'a atıfta bulunan Sadrazam'ın ifadesine göre Anadolu ve Rumeli kavakları arasında Boğaz'ın orta yerinde genişliği 72, uzunluğu 104 zira (yaklaşık uzunluğu 70 metre, genişliği 100 metre) olan sağlam bir kaya mevcuttur.³⁷ Gayet sığ olan bu kayanın üzerine sağlam bir kale yapılır ve buraya toprak yerleştirilirse Boğaz'dan izinsiz hiçbir gemi geçemez. Boğaz'a zincir çekilmiş gibi sağlam bir kilit olacak bu kale Anadolu yakasına yapılacak kalenin yarısı karar masrafla yapılabilecektir. Bina eminlerinin müşahadeleleri sonucu Boğaz'da bulunan söz konusu kaya üzerinde kale yapımı mümkün müdür, avantaj ve dezavantajları nelerdir, yapıldığı takdirde Anadolu tarafına kale yapmaya gerek var mıdır gibi konuları mütalaa etmek için defterdar, eski ve yeni mimarlar ile Yorgi Kalfa'dan oluşan bir heyet bölgeye gönderilmiştir. Padişah, Anadolu ve Rumeli tarafında nereye kale yapılması gerekiyorsa oraya yapılmasını uygun görmüştür. Daha sonraki bina ve inşaat faaliyetleri Boğaz'ın ortasında bahsedilen kaya üzerinde kale yapılmadığını göstermiştir.

Karadeniz Boğazı'nda Fener-i Atik denilen yerde yeni bir kalenin inşası için bina emini olarak tayin edilen Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşı Abdülbaki Ağa gerekli hazırlığı yaparak kale inşasına süratle başlamıştır. Ancak inşaat beklenen hızla devam edememiştir. Çünkü kalenin yapılacağı yerdeki ağaçların kesilmesi ve taşların kırılması için gerekli miktarda barut temininde sıkıntı çekiyordu. Abdülbaki Ağa ihtiyaç duyduğu barutun sağlanması için 1785 Temmuz-Ağustos aylarında bir dizi yazışma yapmıştır. İlk olarak gerekli olduğu tespit edilen 20 kantar barutun verilmesi için istekte bulunmuştur. Bu müracaat üzerine sadrazamlık, defterdarlık ve cebehane arasındaki yazışmalar ve hesaplar sonucu sadece 5 kantar barut alabilmiştir. Bu barutun kısa sürede tükenmesi üzerine dışarıdan bir miktar (200 vakiyye) barut temin etmişse de ihtiyaç giderilememiştir. Barutun tükenmesiyle kale yapımında çalışan usta ve işçiler işe devam edemez hale gelmişlerdir. Kalede işlerin durma noktasına gelmesi üzerine Abdülbaki Ağa yeniden bir takrir yazarak daha önce istediği 20 kantar baruttan geriye kalan 15 kantar barutun verilmesini talep etmiştir. Neticede yapılan yazışma ve hesaplar kale yapımı için barutun acil ihtiyaç olduğunu ortaya koymuş ve istenen barut gönderilmiştir.³⁸

Boğaz'ın güvenliğini temin için yapılan kalelerin inşa ve yenilenmesi esnasında, istenen ölçüde sağlam ve kullanışa uygun yapılmayan bina ve tesisler sonradan aksaklıklara neden olmuştur. Kılâ'-ı Hamse olarak bilinen kalelerde,

³⁷ XVI. yüzyıl ortalarında İstanbul'a gelen Avusturya Elçisi Busbeck, Boğaz'ın Karadeniz girişinde üzerinde sütun bulunan bir kayadan bahsetmektedir. Sütun üzerinde Romalı Octavianus'un isminin kazılı olduğunu hatırladığını da ifade etmiştir. Ogier Ghiselin de Busbeck, *Türk Mektupları-Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri*, Çev. Derin Türkömer, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 44.

³⁸ 17 Ağustos 1785/11 Şevval 1199 tarihli takrir üzerine buyruldu. BOA, C. AS. 1059/46564, 1; 24 Ağustos 1785/18 Şevval 1199 tarihli tahrirat. BOA, C. AS. 1059/46564, 2.

İnşa edilmesi gerektiği halde su deposu, kayıkthane ve bazı kısımların ya hiç yapılmadığı veya sağlam inşa edilmediği için işe yaramadığı ortaya çıkmıştır. Kılâ'-ı Hamse Nazırı Mustafa Ağa 9 Şubat 1786/11 Rebiyülahir 1200 tarihinde kalelerin tamire muhtaç veya hiç yapılmamış olan kısımlarının durumunu bir takrirle sadarete bildirmiş ve aksaklıkların giderilmesi için kalelerde keşif yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Ağa'nın açıkladığına göre Kılâ'-ı Hamseden bazı kalelerin tamire muhtaç yerleri mevcuttur. Garipçe Kalesi'nin su hazinesi sağlam yapılmadığından su tutmadığı gibi tahrip olmuştur. Yine kayıkların muhafazası için bir kayıkthane yapılmamış olduğundan devletin verdiği kayıklar açıkta kalmış ve yağmur suları altında kalarak çürümeğe yüz tutmuştur. Tüm bu aksaklıkların giderilmesi için Mimar Ağa tarafından keşif yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Mustafa Ağa'nın müracaatı üzerine gerekli keşfi yapması için Mimar Ağa görevlendirilmiştir.³⁹

Mimar Ağa'nın keşfinden sonra Kılâ'-ı Hamse Nazırı Mustafa Ağa, kalelerde tamir ve inşa işlerine başlamıştır. İşlerin bitiminde Mimar Ağa'nın keşif esnasında yaptığı hesap yanlışları nedeniyle ayrılan ödeneğin masrafları karşılamadığı ortaya çıkmıştır. Mustafa Ağa, durumu 9 Eylül 1786 tarihinde sunduğu bir takrirle izah etmiştir. Takrirden, Rumeli Feneri'nde yeniden inşa edilen kayıkthane, Rumeli Feneri Kalesi'nin tamiri, top döşemeleri, Garipçe Kalesi'nin su hazinesi, neferat odaları, top mazgalları, taş kapak döşemeleri, Revancık Kalesi'nin top döşemeleri, tamir ve yenileme gerektiren yerlerinin yapımı için eski Mimar Ağa'nın yaptığı keşifle tespit ettiği ödeneğin masraflara yetmediğini ifade etmiştir. Kayıkthane inşası sırasında, hafriyat toprağı olarak keşifte gösterilen yerlerin hepsinde siyah taş çıktığını, ayrılan para yetmediği için amelelerin işi paydos ettiğini dile getiren Mustafa Ağa durumu Mimar Ağa'ya bildirmiştir. Mimar Ağa da "*Mâni değildir. Sen binaya başla, bitiminde tekrar keşif yapar yeniden ilam ederim.*" diye cevap göndermiştir. Binaların yapımı bittikten sonra Mimar Ağa'nın halifelerinden Osman Efendi tekrar keşif yaparak yapılan harcamalardan 800 kuruş indirim yapılmasını ilam etmiştir. Mustafa Ağa da zaten ayrılan ödeneğin yetmediğini, kalelerdeki inşaat işleri nedeniyle esnafa borçlandığını ve borçlarını ödeyemediğini ifade ederek indirim yapılan 800 kuruşun bütçeye eklenmesini istemiştir. Yapılan hesaplamalarla gerçekleşen masraf ve ödenek karşılaştırılarak sorun giderilmiştir.⁴⁰

İstanbul Boğazı'nda bulunan kalelere bina emini olarak tayin edilen Kapıcıbaşı Mustafa Ağa, kale yapımı ve tamiri için 4.000 kuruş borç almıştır. Bu borcun 1.000 kuruşunu ödemiş, geri kalan 3.000 kuruşunu ödemedi 1788 yılında vefat etmiştir. Bunun üzerine Sadarete durum izah edilerek geriye kalan borcun Mustafa Ağa'nın mallarından ödenmesi istenmiştir. Sadareten çıkan emir üzerine Boğaz kalelerinde yeniden keşif yapılmış, kale bina ve ta-

³⁹ 11 Şubat 1786/11 Rebiyülahir 1200 tarihli Kılâ'-ı Hamse Nazırı Mustafa Ağa'nın arzı üzerine Sadrazam'ın buyruldu. BOA, C. AS. 1179/52578, 2.

⁴⁰ 15 Zilkade 1200/9 Eylül 1786 tarihli Kılâ'-ı Hamse Nazırı Mustafa Ağa'nın arzı. BOA, C. AS. 1179/52578,1.

mirlerine yapılan harcama miktarı tespit edildikten sonra geriye kalan borç devlet tarafından ödenmiştir.⁴¹

Sadaretten 1788 yılı Ramazan ayında I. Abdülhamid'e sunulan bir telhis ile İstanbul Boğazı'nda yapılacak kale, bina, tabya, donanma kalyonları ve mühimmat hakkında bilgi sunulmakta ve yapılan çalışmalar açıklanmaktadır. Telhis metnine göre Sadarete gelen Kaptan Paşanın kapıkethüdası Yusuf Ağa, Kaptan Paşanın bir gece tebdil kıyafet gelip Boğaz'da yapılacak yeni bina, kale ve tabyalar hakkında görüşmek isteğini iletmıştır. Verilen izin üzerine teravihten sonra gelen Kaptan Paşa ile sadrazam bir saat kadar görüşmüşlerdir. Görüşmede Boğaz'da inşaları gereken kaleler ve tabyalar için Fransız mühendislerin çizmiş olduğu plan ve krokiler doğrultusunda keşif yapıp masrafları tespit edildikten sonra inşalarına başlanması kararı alınmıştır. Bu sırada savaş devam ettiğinden seferde olan donanma kalyonu kadar yeni sistemle kalyon yapılarak mühimmat ve diğer malzemelerinin tamamlanması ve gemilerin hazır halde tutulması meselesi müzakere edilmiştir. Yine kalyonlara gerekli olan mühimmat ve malzemenin masraflarının ödenmesi için Kaptan Paşa'nın durumu yazıyla bildirmesi kararlaştırılmıştır. Boğaz kaleleri, tabyalar, kalyonlar ve müzakere edilen diğer işler uygulama sahasına konuldukça bilgi verileceğini ifade eden telhis üzerine I. Abdülhamid, bu hayırlı işlerin kendi isteği olduğunu, peyderpey yapılmasını, dikkat ve ihtimam gösterilmesini, kusur etmeyerek kendisine zamanında bilgi verilmesini istemiştir.⁴²

Sultan I. Abdülhamid, saltanatının sonuna kadar Boğaz'ın her iki tarafındaki kale ve istihkamların yapım ve tahkimi ile yakından alakadar olmuştur. 1789 Nisan tarihli bir arşiv kaydından anlaşıldığına göre Boğaz'ın içinde ve Boğaz'ın Karadeniz tarafında Yedikumlar denilen mevkiye yapılacak tersane, kule, tabya ve gemi inşasında kullanılacak olan darağacı için ayrı ayrı memurlar görevlendirilmiştir. İnşa edilecek yapılar için keşiflerin yapılması, masraflarının belirlenmesi ve mimar tayini karara başlanmıştır. Bu binaların yapımında, daha önce Boğaz'ın her iki yakasında bulunan kavaklardaki kale ve tabyalarının inşaatında hizmet eden eski mimar Hafız'a görev verilmiştir.⁴³

I. Abdülhamid'in saltanatının son günlerinde, Sadaretten sunulan 1789 Nisan tarihli bir telhis ile Anadolu Kavağı ve Rumeli Kavağı kalelerinde yeniden yapılan tabyalar, döşemeler, kışlalar ve diğer gerekli binaların yapım masrafı olan 19.165 kuruşun ödenmesi için izin istenmiştir. Binaları inşa ettirdiğini ifade eden yazının sahibi, daha önce aynı yerde yapılan tabya ve binaların masraflarının yüksek gösterildiğini padişaha haber vermiştir. Buna göre kendisinin daha ucuza inşa ettiği yapılar daha önce Ali Raik Efendi ve eski mimar Hafız tarafından yapılan binalardan daha sağlamdır. Bu binalar için Ali Raik Efendi 60.000 kuruş, eski mimar Hafız 22.000 kuruş harcamış-

⁴¹ 20 Şubat 1778/29 Muharrem 1192 tarihli tahrirat. BOA. AE. SABH. I. 256/17245.

⁴² 6 Nisan 1789/10 Receb 1203 tarihli telhis üzerine hatt-ı hümayun. BOA. AE. SABH.I. 15/1306. Üzerinde tarih bulunmayan vesikayı tasnif eden arşiv uzmanları belgenin tarihi olarak 6 Nisan 1789/10 Receb 1203'ü göstermiştir. Ancak belgenin içeriği olayın hicri 1202 Ramazan ayında gerçekleştiğini göstermektedir.

⁴³ 6 Nisan 1789/10 Receb 1203 tarihli tahrir ve hatt-ı hümayun. BOA. AE. SABH.I. 14/1215.

ken kendisi sadece 19.165 kuruş harcamıştır. Bunun için kendi dönemindeki keşif defteri ile önceki keşif defterini sunarak durumu izah etmeye çalışmıştır. I. Abdülhamid telhisin üzerine yazdığı hatt-ı hümayunda bu durumun ibret verici olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Boğaz'ın güvenliği için tahkimata ve kale yapımına önem veren devlet, yapılan kale ve istihkâmlarda zarar gören yerlerin tamirine de özen göstermiştir. Boğaz'ın Anadolu ve Rumeli yakasında bulunan altı kale ve tabyanın bazı yerleri geçen zaman içinde hava şartları nedeniyle tahrip olup yıkılmaktaydı. Yıkılan yerlerin tamiri için bütçe ayrıldığı gibi memurlar da görevlendirilmiştir. Söz konusu kalelerin tamiri için 1789 yılında yapılan keşifle yıkılan yerler tespit edilmiştir. Tahrip olan yerlerin 7.500 kuruşluk bir masrafla onarılabileceği anlaşılmıştır. Keşif sonucu kalelerin tamir edilmesi görevi Hâcegân-ı Divan-ı Hümayundan Ruznamçe-i Evvel El-Hac Memiş Efendi'ye ihale edilmiştir. El-Hac Memiş Efendi, 1789 Nisan'ında bir takrirle Sadarete müracaat ederek kalelerin tamir masrafı olarak hesaplanan 7.500 kuruşun tarafına ödenmesi için emir verilmesini talep etmiştir. Sadarettin Defterdar'a yazılan emir ile işin keyfiyetinin araştırılıp bildirilmesi istenmiştir.⁴⁵ Durumu araştırarak sadarete arz eden defterdar, kaleleri tamir etmekle görevlendirilen El-Hac Memiş Efendi'nin henüz binaları tamir etmeye başlamadığını, ancak işe başladıktan sonra ödeme yapılmasının uygun olacağını bildirmiştir. Defterdar'ın takriri üzerine Sadarettin 15 Mayıs 1789 tarihinde verilen emirle, kalelerin tamiri için ayrılan hesaptan El-Hac Memiş Efendi'ye 2.500 kuruş ödenmesi istenmiştir. Defterdar'ın havalesiyle Başmuhasebede yapılan işlemler sonucu tezkire düzenlenerek 18 Mayıs 1789'da El-Hac Memiş Efendi'ye gerekli ödeme yapılmıştır.⁴⁶

Boğaz kalelerinde inşa ve tamir edilen yapılar için gerekli malzemeler bina eminleri tarafından esnaftan satın alınmaktaydı. Esnaftan temin edilen malzemenin ücretleri Hazinesden alındıkça peyderpey ödenmekteydi. Ancak bazen paraların geç ödenmesi esnafın şikâyetlerine neden olmaktaydı. Nitekim III. Selim saltanatının ilk zamanlarında 1789 yılı sonbaharında keresteci ve çivici esnafı, Boğaz kalelerinde inşa edilmekte olan yapıların bina emini hakkında Rikâb-ı Hümayuna şikâyetle bulunmuştur. Bina emini olan Divan-ı Hümayun Hâcegânı Ali Aziz Efendi'nin zimmetinde kalan alacaklarını ödemede tereddüt ettiğini ileri süren esnaf, alacaklarının bina emininin tahsil edilerek kendilerine ödenmesini talep etmiştir. Şikâyet üzerine defterdar tarafından yapılan incelemede, yapılara ait müfredat defterleri incelenmiş ve bina emininin Hazinesden para aldıkça esnafa azar azar çok defa ödeme yaptığı anlaşılmıştır. Bina Emini Ali Aziz Efendi'nin de hazineden para aldığı takdirde esnafın alacağını derhal ödeyeceğini söylemiş olduğu ifade edilerek esnafın şikâyeti doğru bulunmamıştır. Kalelerde yapılan binalara harcanan tüm meblağın Hazinesden bir defada ödenmesinin mümkün olmadığı, peyderpey para

⁴⁴ 6 Nisan 1789/10 Receb 1203 tarihli takrir ve hatt-ı hümayun. BOA. AE. SABH.I. 9/815.

⁴⁵ 25 Nisan 1789/29 Receb 1203 tarihli takrir üzerine buyruldu. BOA. AE. SABH.I. 96/6589,1.

⁴⁶ 25 Nisan 1789/29 Receb 1203 tarihli tahrirat. BOA. AE. SABH. I. 96/6589,2.

verildikçe bina emininin esnafa ödeme yapacağı belirtilerek esnafın alacağını bir defada istememesi için uyarılmasına karar verilmiş ve durum bir telhisle III. Selim'e arz edilmiştir. Padişah da *"Manzûrum olmuştur."* diyerek kararı onaylamıştır.⁴⁷

Savaşın Osmanlı Devleti aleyhine devam ettiği 1789 sonbaharında Boğaz kalelerinde yapılmakta olan tahkimat devam etmekteydi. Kalelerdeki inşaat faaliyetlerini yakından takip eden III. Selim, sadaret kaymakamına yazdığı hatt-ı hümayun ile *"Çoktandır bu Boğaz binalarına dikkat olunduğu yok, memurlar ne yapıyorlar, işte kış geliyor, şunların üzerinde olunmalıdır."* emrini vererek kış gelmeden inşaatların bitirilmesini istemiştir. Kalelerdeki binaların yapımını yakından izleyen sadaret kaymakamı, yapıların inşasından sorumlu olan Azmi Efendi'ye buyruldu göndererek yapıların son durumu hakkında ayrıntılı bilgi istemiştir. Hazırladığı bir takrirle yapımı tamamlanan ve tamamlanmaya yakın olan yerler hakkında bilgi veren Azmi Efendi, inşaatları bitirmek için ne derece ihtimamla çalıştığını ifade etmiştir. Azmi Efendi'nin takririnin bir telhisle sunulması üzerine III. Selim yapımı biten mahallerde ihtiyaç duyulan asker, top, mühimmat ve diğer levazımının tamamlanmasını, mühimmatın paslanma ve diğer zararlardan korunmasını emretmiştir.⁴⁸

Rusya ve Avusturya ile savaşın devam ettiği bir sırada tahta geçen III. Selim'in saltanatının ilk aylarında Rumeli ve Kafkasya'da savaş Osmanlı Devleti'nin aleyhine devam etmekteydi. Rusya'nın Karadeniz üzerinden İstanbul'u tehdit etme ihtimali karşısında Boğaz'daki kalelerin tahkimi önem kazanmıştır. Öncelikle Boğaz'ın Karadeniz çıkışındaki Büyük Liman Tabyası ve Anadolu Feneri Kalesi tahkim edilmiştir. Her iki kalenin tahkimi için gerekli araştırma, keşif, tamir ve bina yapımı işlerini yürütme vazifesi Divân-ı Hümayun Hâcegânı El-Hac Memiş Efendi'ye verilmiştir. El-Hac Memiş Efendi de bu iş için Hassa mimarlarından El-Hac Ebubekir Ağa'yı görevlendirmiştir. Mimar El-Hac Ebubekir Ağa, gerekli araştırma, ölçüm ve fiyat tespitini içeren ilk keşfi yapmak üzere 1789 sonbaharında her iki kaleye güvenilir bir mimar halife göndermiştir. Kalelerde yağmur ve hava şartlarından zarar görmüş, yıkılmış ve tamir gerektiren kısımları tespit eden mimar halife, tamir edilmesi ve yenilenmesi gereken tüm yerleri ölçmüş ve gerekli olan masrafları tespit ederek bir keşif defteri düzenlemiştir. Anadolu Feneri Kalesi'nde baş tabyadaki topçu kışlası üzerinde kiremit aktarma, içinde sıva tamiri, askerlerin kaldığı yerlerin üzerinde kiremit aktarma, iç taraflarında çeşitli döşemeler, melez taşlardan duvar ve dışında sıva yenilenmesi, cami üzerinde kiremit aktarması, mahyasına ve dışına horasan harcı derzi ve tamiri, cami altında bulunan ayakyolunun (memşâ, helâ) yenilenmesi, kale dış duvarları arasındaki bazı yerlerin yükseltilmesi, dizdar ağa odasındaki çifte sütunlu Rumeli omurgası kuşaklı horasan derzli içi beyaz sıvalı karışık taşlı duvarın yenilenmesi, duvardaki pencerenin beş arşın doğrama çerçevenin yerine konması, karakolhane üzerindeki kiremitlerin tamiri ve içindeki tahta çerçeve ve camın yenilenmesi gerektiği keşif

⁴⁷ 20 Eylül 1789/29 Zilhicce 1203 tarihli telhis üzerine hatt-ı hümayun. BOA. HAT. 184/8572.

⁴⁸ 20 Eylül 1789/29 Zilhicce 1203 tarihli telhis üzerine hatt-ı hümayun. BOA. HAT. 189/9041.

defterine kaydedilmiştir. İkinci tabyada askerlerin oturdukları yer üzerinde kiremit aktarması, duvar ve sıva tamiri ile kale dışındaki cebeci kışlası üzerinde kiremit aktarma, mahyasına horasan harcı ve bazı yerlerin sıva tamiri, ocak ve pencerelere fener konması, temel duvarı tamiri, kale dışındaki yeniçeri kışlası üzerinde kiremit aktarma, mahyasına horasan harcı konulması ile sıva tamiri, karışık taşlı temel duvarı yenilenmesi, bazı yerlerde mevcut tahta perdelerin tamiri ve eksik fenerlerin konulması gibi ihtiyaçlar ayrı ayrı ölçülmüş ve gerekli masrafları hamaliye, nakliye ve mavnalı ücretleriyle birlikte keşif defterine derç edilmiştir. Liman-ı Kebir Tabyasında askerlerin oturduğu oda içinde Rumeli omurgası kirişli atma tahta ve döşemelerin karışık olarak yenilenmesi, çifte sütunlu saray mânesi payendeli iç tarafı beyaz sıvalı dolma duvar, oda ve kapısı üzerinde kiremit aktarma ve mahyasına horasan harcı konması, kapı üzerindeki tahta döşemenin yenilenmesi, divanhane ve odalar üzerinde kiremit aktarma ve mahyasına horasan harcı konması ve tahta döşemelerin tamiri, kışla içinde dereye kadar olan yerde lağım boşaltma ve baca açmak için hafriyat, dizdar odası ve cami üzerindeki kiremitlerin aktarılması gibi yapılması gereken işlerin ölçümleri yapılmış ve gereken ödenek miktarı hamaliye, nakliye ve mavnalı ücretleriyle birlikte keşif defterine yazılmıştır⁴⁹.

Hassa Mimarı El-Hac Ebubekir Ağa, keşiften dönen mimar kalfa ile keşif defteri üzerinde çalışarak yapılması gereken tamirat ve yenilemeleri tek inceleyerek fiyatlarını tespit etmiştir. Buna göre Anadolu Feneri Kalesi'nde tamire muhtaç yerlerin onarımı için 961 buçuk kuruş 19 akçe, Liman-ı Kebir Tabyasında ise tamir için 474 kuruş ödenek gerektiği hesaplanmıştır. Toplamda her iki kaledeki onarım ve yenileme için 1.435 buçuk 19 akçeye ihtiyaç bulunduğunu ifade eden El-Hac Ebubekir Ağa, belirtilen meblağın ödenmesi için durumu bir telhis ile Defterdar'a iletmıştır. Ayrıca onarım ve yenileme işleri tamamlandıktan sonra tekrar keşif yapılacağını yazısına ilave etmiştir. İşlerin başlangıcında Defterdarlıktan 500 kuruş ödenmiştir. Sonbaharda tamir ve yenileme işleri bitirilmiş ve ardından 1789 sonlarında yeniden keşif yapılmıştır. El-Hac Ebubekir Ağa'nın Defterdarlığa bildirdiğine göre ilk keşifte deftere kaydedilmiş olduğu şekilde her iki kaledeki tüm onarım ve yenileme işlemleri tamamlanmıştır. Ardından iki kaledeki tamir ve onarımın hesabının kapatılması için Defterdarlığa yeni bir tahrir ile müracaat edilmiştir. Buna göre ilk keşifte tespit edilen 1.435 buçuk kuruş olan masraftan ilk olarak ödenmiş olan 500 kuruş düşüldükten sonra geriye kalan 935 kuruştan Hazine'nin faydasına olarak 235 kuruş indirim yapılmış, geriye kalan 700 kuruşun ödenmesi için defterdarlıktan talepte bulunulmuştur. Defterdar'ın emriyle söz konusu meblağ 31 Ocak 1790 tarihinde ödenmiştir.⁵⁰

Boğaz Kalelerine Silah ve Mühimmat Takviyesi

Osmanlı Devleti 1772'den itibaren İstanbul Boğazı'nda kale ve istihkâm inşa ederek buraları top, mühimmat ve personel takviyesiyle işlevsel birer üs

⁴⁹ 31 Ocak 1790/15 Cemaziyülevvel 1204 tarihli Defterdar buyruldu. BOA, C. AS. 661/27774.

⁵⁰ 31 Ocak 1790/15 Cemaziyülevvel 1204 tarihli Defterdar buyruldu. BOA, C. AS. 661/27774.

haline getirmeye başlamıştır. Deniz yoluyla gelmesi muhtemel askerî tehlikelerin bertaraf edilmesi amacıyla Boğaz'ın Karadeniz'e açılan kısmında her iki yakada bulunan Rumeli ve Anadolu fenerleri yakınına kalelerin yapıldığı yukarıda ifade edilmişti. Rusya ile savaş devam ederken fenerler civarına inşa edilen kalelerin yapımı tamamlanmış, bu kaleler için ihtiyaç duyulan top ve diğer mühimmat tez elden temin edilmiştir. Boğaz muhafazasında kullanılacak olan büyük dalyan ve şahî toplarının dökümü için yeterli büyüklükte ocak ve fırınlar yaptırıldığı gibi ihtiyaç duyulan ham demir de temin edilmiştir. Top dökümünden sorumlu olan Tophane-i Amire Nazırı El-Hac Mehmed Ağa, 1772 Temmuz'unda Sadarete müracaat ederek top dökümü için lüzumu görülen 174 kantar ham demirin Cebehane-i Amireden verilmesini talep etmiştir. Ağa'nın takriri ilgili kalemlerde incelenmiş, istenen ham demirin gerekli olduğuna karar verilerek Defterdarlığa havale edilmiştir. Defterdarlıkta gerekli inceleme ve hesaplar yapılmış ve istenen miktarda ham demirin Cebehane tarafından verilmesi kararı çıkmıştır⁵¹.

Boğaz'da bulunan Rumeli ve Anadolu fenerleri yakınında yeniden yapılmış olan kale ve çitler için gerekli top ve mühimmatın imal edilmesi görevi yukarıda belirtildiği gibi Tophane-i Amire Nazırı El-Hac Mehmed Ağa'nın uhdesindeydi. El-Hac Mehmed Ağa, 1772 Haziran'ında sadarete yaptığı bir müracaatla fenerlerin yakınındaki kale ve çitlere yerleştirilmek üzere Tophane fırın ve ocaklarında dökülecek olan çeşitli çap ve ebatlarda büyük dalyan ve şahî topları için baruta ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Tophane Nazırı, o tarihlerde kullanılan en kaliteli barut olan İngiliz barutundan gerekli olan 391 buçuk kantar barutun tedarik edilerek Tophaneye teslimini istemiştir. Daha önce bu konuyla ilgili Hazine tezkiresinin yazıldığı 28 Haziran 1772 tarihli ilgili evrakın üzerine derkenar edilmiştir. Sadrazam, gerekli barutun temini işini gümrüğe ilam ettirmek ve temin etmek göreviyle Defterdar'a havale etmiştir. Aynı gün Gümrük Emni Ali Ağa, yaptığı araştırma ile Yeni Çarşı attarları ve tüccarların elinde mevcut olan İngiltere barutunun aslında Flemenk ve Fransız barutu olduğunu ve kantarının 45 kuruşa satıldığı tespitinde bulunmuştur. Gümrük Emni Ali Ağa'nın derkenarı üzerine Defterdar, ihtiyaç duyulan barutun alınması için gerekli olan işlem ve hesaplamaların yapılması için Tophane nazırının yazısını Başmuhasebe Kalemine göndermiştir. Başmuhasebede yapılan hesaplamalar dökülmesi planlanan büyük dalyan ve şahî topları için 391 buçuk kantar İngiliz barutuna ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur⁵². Defterdarlıkta yapılan tüm araştırma, inceleme ve işlemler neticesi Anadolu ve Rumeli fenerleri yakınına yeni yapılmış olan kale ve çitlere yerleştirilmek üzere Tophanede imal edilmesi planlanan 98 büyük dalyan ve şahî topunun dökülebilmesi için belirtilen miktarda İngiliz barutuna ihtiyaç duyulduğu ve barutun kantarının 45 kuruştan satıldığı tespiti kesinleşmiştir. El-Hac Mehmed Ağa'nın top dökümü için ihtiyaç duyduğu barutun alınabilmesi için Başmuhasebede yapılan hesaplamalar neticesi, her kantarı 45 kuruştan olmak

⁵¹ 31 Temmuz 1772/1 Cemaziyülevvel 1186 tarihli tahrirat. BOA, C. AS. 766/32360.

⁵² 31 Temmuz 1772/1 Cemaziyülevvel 1186 tarihli tahrirat. BOA, C. AS. 648/27247, 1.

üzere 391 buçuk kantar barutun bedelinin 17.617 kuruş olduğu bir telhisle kayıt altına alınmıştır. İhtiyaç duyulan İngiliz barutunun alınması yönünde Defterdar'ın buyruldu vermesi üzerine Başmuhase gerekli ödemeyi yapmış ve alınan barut Tophaneye teslim edilmiştir.⁵³

Boğaz girişindeki fenerlerin yakınına yeni inşa edilen kalelere konulmak üzere Tophanede 96 adet büyük dalyan ve şahî topunun dökülmesi için ham demir ihtiyacı hâsıl olmuştur. Top dökümü için gerekli 170 kantar ham demirin Cebehaneden verilmesi için Tophane Nazırı El-Hac Selim Ağa 1 Haziran 1773 tarihinde Sadrazam'a bir takrirle müracaat etmiştir. Sadarete yapılan tahkikat neticesi gerekli işlemin yapılması için yazılan tahrirat Defterdar'a havale edilmiştir⁵⁴. Bir telhisle Defterdar'a sunulan El-Hac Selim Ağa'nın yazısı incelendikten sonra Başmuhasebede kaydedilerek top dökümü için gereken ham demirin cebehaneden tophaneye verilmesi emri çıkmıştır.⁵⁵

Yine Tophane Nazırı El-Hac Selim Ağa, Boğaz'ın her iki yanında yeniden inşa edilmiş olan iki kaleye konulmak üzere Tophanede dökülen 24 büyük topun masrafı olan 6.000 kuruşun ödenmesi için 1773 Eylül'ünde Sadarete yaptığı müracaat değerlendirilerek Defterdar'a havale edilmiştir. Defterdarlıkta yapılan tahkikat neticesi işlemler tamamlanmış, başmuhasebede kaydı yapıldıktan sonra top dökümü masrafı olan meblağ Tophane Nazırı Selim Ağa'ya ödenmiştir.⁵⁶

Sultan I. Abdülhamid, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan hemen sonra İstanbul Boğazı'nın Karadeniz girişindeki kalelerin tamir ve tahkimi, yeni kale ve istihkâmların inşası için azami çaba sarf etmiştir. Yeni kalelerin yapımı, mevcutların tahkim ve tamiri, kalelere barut, mühimmat ve cephaneye yerleştirilmesi için görevliler ve eminler tayin etmiştir. Boğazın sağ ve sol yanlarına yeniden yapılan iki kalenin ihtiyacı olan 6 kantar barutun cebehaneden verilmesi için bina emininin yazdığı takrir neticesi 7 Ağustos 1774 tarihinde gerekli mühimmatın gönderilmesi emri çıkmıştır.⁵⁷

İstanbul Boğazı'nın muhafazası için yeniden inşa edilen *Kılâ'ı Hamseden* biri olan Revancık Kalesi'ne konulmak üzere 1781 yılında çeşitli cins ve ebatlarda 10 adet büyük topun yapılması için Divan-ı Hümayun hâcegânından Tophane-i Amire Nazırı Abdullah Şefik Efendi'ye görev verilmiştir. Abdullah Şefik Efendi, imal etmekle görevli olduğu 10 adet kebir ve şahî toplarının Tophane-i Amire atölyesinde dökümü için lazım olan paranın Hazine-i Amireden tarafına verilmesiyle ilgili olarak 1781 Haziran'ında Defterdar'a bir arzuhal ile müracaat etmiştir. Defterdarlık incelemesi, önceki kayıtların derkenar edilmesi ve Başmuhasebede yapılan hesaplamalar neticesi top dökümü için Hazine tezkiresinin verilmesi ve hesaplanan meblağın ödenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Hazırlanan telhisi inceleyen defterdar, imal edilecek çeşitli çap ve

⁵³ 31 Temmuz 1772/1 Cemaziyülevvel 1186 tarihli tahrirat. BOA, C. AS. 648/27247, 2.

⁵⁴ 6 Haziran 1773/15 Rebiülevvel 1187 tarihli telhis. BOA, C. AS. 1112/49277, 1.

⁵⁵ 6 Haziran 1773/15 Rebiülevvel 1187 tarihli telhis. BOA, C. AS. 1112/49277, 1/2.

⁵⁶ 14 Eylül 1773/26 Cemaziyülahır 1187 tarihli telhis. BOA, C. AS. 744/31300.

⁵⁷ 7 Ağustos 1774/29 Cemaziyülevvel 1188 tarihli takrir. BOA, C. AS. 1156/51437.

cinsteki topların masrafı olan 1.250 kuruşun ödenmesi için tezkire verilmesini emretmiştir. Defterdar'ın buyrulduzu üzerine söz konusu para 13 Temmuz 17981 tarihinde tophaneye aktarılmıştır.⁵⁸

Boğaz Nazırı Mustafa Ağa tarafından, 1785 yazında, Boğaz'da bulunan yedi kalenin ihtiyacı olan levazım ve mühimmatın tespiti yapılmıştır. Mustafa Ağa'nın hazırladığı ihtiyaç defterinde kalelerin ihtiyacı olan ham demir, top, yuvarlak, çeşitli cinslerde demirci ve marangoz malzemesi, kereste gibi mühimmat ve malzemenin miktarları ifade edilmiştir. Kalelerde gereksinim duyulan eşyayla ilgili olarak defterdarlıktaki kayıtlar 25 Eylül-9 Ekim 1785 tarihleri arasında defterdarlıkta incelenmiştir. Gerekli işlemler ve hesaplamalardan sonra ihtiyaç duyulan mühimmat ve malzemenin tophane, cebehane ve Hasköy'deki Humbara kârhanelerinden sağlanması, buralardan temin edilemeyenlerin ise miri mubayaa usulü ile satın alınmasına karar verilmiştir.⁵⁹

Boğaz'ın güvenliğinin sağlandığı Rumeli Kavağı ve Anadolu Kavağı kalelerine konulmak için Tophane-i Amire kârhanesinde büyük şayka topları döktürülmüştür. Boğaz'da bulunan kaleler için imal edilen büyük topların masraflarının karşılanması için 1786 Ağustos'unda Tophane Nazırı Mehmed Emin Ağa müracaatta bulunmuştur. Defterdarlıkta yapılan incelemeler neticesi, 19 Ağustos 1786 tarihinde, Boğaz kalelerine ayrılan bütçeden top dökümü masrafları için Mehmed Emin Ağa'ya 2.000 kuruş ödenmiştir.⁶⁰

Yukarıda sözü edilen kalelere konulmak üzere büyük şayka toplarının dökülmesi için 1786 yılında Sultan I. Abdülhamid tarafından şifahi bir emirle Serturnaî Seyyid Osman Ağa'ya emir verilmiştir. Seyyid Osman Ağa, kendisinden istenen dört adet büyük şayka topunu dökmek için dökücübaşı, kethüdası ve halifesiyle çalışarak maliyet hesaplamıştır. İstenen iznin 10 Temmuz 1786 tarihinde verilmesi üzerine ocaklarda top dökümü işine başlanmıştır.⁶¹

Rusya ve Avusturya ile savaşın eşiğine geline 1787 yılında Boğaz kalelerinin modern silah ve mühimmatla teçhiz edilmesi önemli bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. Top silahları için yeni icat olan tıpa⁶² mühimmatının Boğaz kaleleri konulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Devrin icadı olan mühimmatın defterinin çıkarılması görevi 1787 yaz aylarında Resmî Mustafa Ağa'ya verilmiştir. İhtiyaç duyulan askeri malzemenin miktarını ve bedelini tespit eden Resmî Mustafa Ağa'nın yazısı üzerine Cebthane-i Amirede mevcut olan mühimmat hemen kalelere gönderilmiştir. Mevcut olmayan mühimmatın satın

⁵⁸ 7 Temmuz 1781/15 Rebiyülahır 1196 tarihli tahrirat. *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*, Cevdet, Evkaf Tasnifi, BOA, C. EV. 561/28301.

⁵⁹ 15 Şubat 1785/5 Rebiyülahır 1199 tarihli defter. BOA, C. AS. 1054/46351.

⁶⁰ 23 Şevval 1200 tarihli arz-ı hal, derkenar ve telhis. BOA. AE. SABH.I. 346/24181.

⁶¹ 13 Ramazan 1200 tarihli tahrirat. BOA, C. AS. 1146/50911.

⁶² Şişe, boru ve benzeri şeylerin kapatılması gereken kısımlarını kapatmaya yarayan tıkaç. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Cilt: III, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2011, s. 3204. Top silahlarına konulan barutun yerine iyi yerleşmesi, dökülmemesi ve hava almaması için mühimmatın konulduğu yer tıpa denilen tıkaçla kapatılırdı. Örneğin 1745 yılında Halep Kalesinden Diyarbekir Kalesine gönderilen mühimmat içerisinde top ve havanlarda kullanılmak üzere 4.500 adet tıpa gönderilmiştir. Veli Göçer, "Diyarbekir Kalesi Cephanesi (1740-1746)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi (MUTAD)*, Cilt: VI, Sayı: 1, 2019, s. 59.

alınarak temini yoluna gidilmiştir. Bunun için cebecibaşının sorumluluğunda gerekli malzemenin eski ve yeni fiyatları tespit edilmiştir. Kalelerdeki toplar için gerekli olan tıpa mühimmatının satın alınabilmesi için 163 buçuk kuruşa ihtiyaç duyulduğu belirlenmiş ve bu meblağın ödenmesi gereği bir telhisle Defterdar'a bildirilmiştir. Defterdar'ın emriyle ilgili hesaplar Başmuhasebede kayıt altına alınmış, hesabın tezkiresi çıkarılarak gerekli ödeme yapılmıştır⁶³. Böylece ihtiyaç duyulan yeni icat mühimmat satın alınarak Boğaz'daki kalelere gönderilmiştir.

Rusya ile savaşın devam ettiği 1788 yılında İstanbul Boğazı ve Karadeniz kıyılarındaki kalelerin takviyesine özen gösterilmiştir. Düşman saldırısına karşısı savunma yapabilmek için kalelerin mühimmatlarının sürekli hazır olması sağlanmıştır. Bağdadçık, Rumeli Feneri, Garipçe, Büyük Liman, Revancık, Poyraz Limanı ve Anadolu Kavağı kaleleri ile Sinop ve Yuşa Burnu tabyalarında her zaman hazır bulunması için Tophane-i Amireden mühimmat gönderilmesi hususunda I. Abdülhamid tarafından ferman çıkarılmıştır. Söz konusu kalelere gerekli mühimmatın konulması işi Topçubaşı Cafer Ağa'ya havale edilmiştir. Kısa süre içerisinde gerekli hazırlıklar ve keşif yapılarak kalelerin mühimmat ihtiyacı belirlenmiştir. Hazırlanan ihtiyaç defteri başmuhasebede kayıt altına alınarak mühimmatın gönderilmesi emri çıkmıştır⁶⁴.

Kaptan Paşa, 1788 yılı Ramazan ayında İstanbul Boğazı'nda yapılacak yeni bina, kale ve tabyalar hakkında Sadrazam ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmede, devam eden savaş nedeniyle cephede bulunan kalyonların yerine yeni kalyonlar yapılması, mühimmat ve levazımının konularak gemilerin kullanıma hazır bir halde tutulmasına karar verilmiştir⁶⁵.

Rusya ve Avusturya ile savaşın devam ettiği 1789 Mart'ında Boğaz'da bulunan ve *Kılâ'ı Tis'a* denilen Rumeli Feneri, Anadolu Feneri, Garipçe, Poyraz Limanı, Liman-ı Kebir, Kilyos-Bağdadçık, Revancık kaleleriyle Telli Tabya ve Yuşa Burnu Tabyasının zamanın gerektirdiği miktar ve türde top ve mühimmat ile donatılması için çaba sarf edilmiştir. İlk olarak önceki Boğaz Nazırı Mustafa Bey tarafından 1788 Ağustos ayı sonunda hazırlanan *Kılâ'ı Tis'a* için gerekli olan mühimmat kayıtları incelemiştir. Ardından ihtiyaç duyulan top ve mühimmat tespit edilerek müfredat defteri çıkarılmıştır. Kalelerin cepheanelerinde hazır bulundurulması gereken mühimmat ve Tophane mühimmatının Enderun Cebhanesinde bulunan Cedid Liva-i Şerif Takımı'ndan gönderilmesi için Defterdarlıkta gerekli yazışmalar yapılmıştır⁶⁶. Devam eden savaş sırasında Boğaz güvenliğinin sağlanması maksadıyla *Kılâ'ı Tis'a* kalelerinin her biri için gereken top, mühimmat ve barut miktarı Boğaz kaleleri nazırına vekâlet eden Hüseyin Ağa tarafından tespit edilerek müfredat defterine kaydedilmiş; kalelerde ihtiyaç duyulan

⁶³ 9 Ağustos 1787/24 Şevval 1201 tarihli tahrirat. BOA, C. AS. 653/27443.

⁶⁴ 23 Kasım 1788/23 Safer 1203 tarihli defter. BOA, C. AS. 738/30974.

⁶⁵ 6 Nisan 1789/10 Receb 1203 tarihli telhis üzerine hatt-ı hümayun. BOA. AE. SABH.I. 15/1306. Üzerinde tarih bulunmayan vesikayı tasnif eden arşiv uzmanları belgeyi 6 Nisan 1789/10 Receb 1203 gününe tarihlemiştir. Ancak belgenin içeriği olayın hicri 1202 Ramazan ayında gerçekleştiğini göstermektedir.

⁶⁶ 21 Mart 1789/23 Cemaziyülahır 1203 tarihli defter ve tahrirat. BOA, C. AS. 79/3745,1-2.

mühimmatın gönderilmesi amacıyla Tophane ve Cebahaneye ferman yazılması için de gerekli yazışmalar yapılmıştır⁶⁷. İhtiyaç duyulan mühimmatı tespit eden Hüseyin Ağa, Boğaz'daki dokuz kalede bulunan top ve mühimmat eksiklerinin giderilmesi ve zamanın şartlarına göre artırılması gerektiğinden bahisle hazırladığı ihtiyaç defterini Defterdar'a sunmuştur. Defterdar da bir takrirle birlikte söz konusu defteri 12 Mart 1789 tarihinde sadrazama takdim etmiştir. Bu konuyla ilgili fermanlar hazırlanırken defterdar, cebecibaşı ve topçubaşıya hitaben gerekli olan top ve mühimmatın *Kılâ'ı Tis'a*'ya gönderilmesi için buyruldular çıkmıştır⁶⁸. Bu işlemlere ilave olarak Karadeniz Boğazı Muhafızı Mustafa Paşa tarafından Defterdar'a sunulan 21 Mart 1789 tarihli bir takrir Boğaz kalelerinin mühimmatının tamamlanmasıyla ilgili durumu açıklığa kavuşturmuştur. Çağın gereği olarak kalelerde bulunması gereken top ve mühimmatın gönderilmesi için yapılan işlemleri ifade eden takrire göre cebecibaşı ve topçubaşı ağalar acil ihtiyaç duyulan cephaneye mühimmatının Enderun Cebhanesindeki Cedid Liva-i Şerif Takımı'ndan teminini, tophane mühimmatının mevcut olandan gönderilmesini, bir kısmının ise satın alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durumda kalelere gönderilecek Tophane ve Cebhane mühimmatı, satın alınması gereken mühimmat ve tekrar yerine konulması gereken mühimmatın ayrı ayrı başmuhasebeye kaydedilmesi istenmiştir. Ayrıca halen kalelerde yeterli miktarda mühimmat bulunup bulunmadığı, ne kadarının sarf edilmiş olduğu, nerede ve ne miktarının hangi senetle bulunduğu ve masraflarının ne olduğunun bilinmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle mevcut mühimmatın yeniden deftere kaydedilmesi için ferman çıkarılabilmesi gayesiyle sadrazamdan izin istenmiştir. Sadrazam da takrirden izah edildiği şekliyle, defterdardan mühimmatın gönderilmesi işini düzenlemesini talep etmiştir.⁶⁹

Boğaz Kalelerine Asker ve Muhafız Takviyesi

Boğaz'ın Karadeniz yakın noktalarında yapılmış olan kalelerde muhafız olarak kapıkulu sınıfından olan cebeci, topçu ve bostancı ocaklarından askerler tayin edildiği gibi yerli halktan da asker toplanıyordu. Kalelerde koruma vazifesi gören muhafızlardan yerli askerler diğerlerine göre devlete daha az maddi yük getiriyordu. Rusya ile savaşın devam ettiği 1773/1774 yılı kışında tayin ve masrafları fazla olan cebeci, topçu ve bostancı askerlerinin kış mevsiminde Boğaz kalelerinde görevlendirilmemesi yoluna gidilmiştir. Alınan karar gereği kalelerde kış mevsiminde sadece yerli askerler muhafızlık yapmıştır. Kış mevsimi geçtikten sonra tekrar cebeci, topçu ve bostancılar muhafız olarak bu kalelere gönderilmiştir. Böylece kış mevsiminde Karadeniz yönünden gelmesi muhtemel tehlikenin azaldığı dikkate alınarak Boğaz'ın güvenliği sadece yerli askerler tarafından sağlanmış ve hazinenin masrafı azaltılmıştır.⁷⁰

⁶⁷ 21 Mart 1789/23 Cemaziyülahır 1203 tarihli defter ve tahrirat. BOA, C. AS. 79/3745, 3.

⁶⁸ 21 Mart 1789/23 Cemaziyülahır 1203 tarihli tahrirat. BOA, C. AS. 79/3745, 4.

⁶⁹ 21 Mart 1789/23 Cemaziyülahır 1203 tarihli tahrirat. BOA, C. AS. 79/3745,5.

⁷⁰ 6 Şubat 1774/24 Zilkade 1187 tarihli tahrirat. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Cevdet Maliye Tasnifi, C. ML. 519/21227.

Kılâ'-ı Hamse denilen kalelerin muhafazası görevi için önceleri tımarlı sipahilerden muhafız tayin edilmiştir. Bu kalelere muhafız olarak ilk defa 1782 tarihinde Rumeli, Özi, Anadolu, Sivas, Adana ve Maraş yörelerinden avcı sınıfına mensup sipahiler gönderilmiştir. Her kalenin muhafazasına elli sipahi verilmiştir. 1785 tarihinde ise bu kalelerin asker mevcudu yeniden düzenlenmiştir. Buna göre müstahfız denilen muhafızlar, dizdar, kethüda, topçubaşı ve cephanecinin eşkinici tımarlılarından seçilmesi esas alınmıştır. Kalelere gereği kadar top ve mühimmat da konulmuştur.⁷¹

Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'ya 1785 yazında gönderilen bir hükümde, Karadeniz Boğazı'nın sağ ve sol yanlarına yeniden yapılmış olan dokuz adet kaleye muhafız olarak Yeniçeri Ocağı'nın bazı ortalarından asker gönderilmesi istenmiştir. Fermanla ifade edildiğine göre Yeniçeri Ocağı'nın bazı ortalarına Karadeniz sahilleri ahalisinden asker alınmaktaydı. Denize aşına olan bu askerler ihtiyaç durumunda subaylarıyla birlikte donanmaya alınarak deniz seferlerine, fazlası ise kara seferlerine gönderilmekteydi. Boğaz'daki kalelere ise yeniçeri ve topçu ortaları ile diğer muhafız askerleri yerleştirilmişti. Ancak savaş durumunda kalelerdeki muhafız kuvvetlerin yeterli olmayacağı, Anadolu ve Rumeli sahillerinden tez elden asker toplanmasının zor olacağı endişesi ortaya çıkmıştır. Asker toplanması mümkün olsa bile yeniçeriler gibi eğitilmiş ve tecrübeli olmayan bu askerlerin perişan olacağı ve kalelerin boş kalacağı anlaşıldığından Yeniçeri Ocağı'ndan her kaleye subaylarıyla birlikte beş yüz asker tayin edilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır.⁷²

Rusya ve Avusturya ile savaşın devam ettiği 1788 yılında, Karadeniz yönünden gelmesi muhtemel bir düşman saldırısı karşısında Boğaz kalelerindeki muhafız gücünün takviyesi gerekmiştir. Özellikle Kılâ'-ı Hamsedeki yerli muhafızların yetersiz görülmesi üzerine Boğaz Muhafızı Mustafa Paşa 1788 sonbaharında Sadarettin yeni asker talebinde bulunmuştur. Mustafa Paşa'nın isteği üzerine ulufeli askerlerden 30 neferin görevlendirilmesine dair ferman çıkmıştır. Ferman gereği Rumeli Feneri Kalesi'ne altı, Garipçe ve Poyraz Limanı kalelerine yedişer, Büyük Liman ve Anadolu Feneri kalelerine beşer ulufeli asker muhafız olarak tayin edilmiştir. Yeni tayin edilen askerlerin yıllık alacakları ücretler tespit edilerek ödemeler için kaynak ayrılmıştır. Kalelere atanan otuz muhafızın maaşlarının İstanbul cizyesi, Tokat, Trablusşam ve bazı eyaletlerin mukataalarından ayrılacak gelirlerden ödenmesi kararı alınmıştır.⁷³

Boğaz Kalelerine Ulaşım, Nakliye ve Lojistik

Karadeniz Boğazı'nda bulunan kalelere gerekli olan ulaşım ve nakliye işi donanmaya ait deniz taşıtları ve gerektiğinde kiralanan kayık ve mavnalarla yapılmaktaydı. Boğaz'daki Kılâ'-ı Erba'a denilen dört kalenin muhafazası için 1784/1785 yıllarında Topçu Ocağı'ndan dört orta görevlendirilmiştir. Bu top-

⁷¹ Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 514.

⁷² 1785 Temmuz sonu/Ağustos başı/ 1199 Ramazan evahiri tarihli ferman sureti. BOA, C. AS. 1059/46594.

⁷³ 7 Kasım 1788/7 Safer 1203 tarihli tahrirat. BOA. AE. SABH. I. 306/20520.

çu ortaları nöbetle kalelere gidip muhafızlık yapmıştır. Askerlerin bir kısmı kalelerde görev yaparken diğer kısmı İstanbul'da kışlarında dinleniyordu. Topçuların kalelere götürülüp getirilmesi için Hicri 1198 yılı için on, 1199 yılı için de sekiz adet mavna kiralanmıştır. Topçuların İstanbul'dan kalelere nakli ve geri getirilmeleri için söz konusu iki yılda taşıma ücreti olarak on sekiz adet kayığa toplam 45 kuruş ödenmiştir⁷⁴.

Boğaz'ın muhafazası için kalelere muhafız olarak görevlendirilen yeniçeri ve topçuların İstanbul'dan kalelere götürülmesi ve görevleri bitenlerin şehre geri getirmek üzere yeteri kadar ateş kayığı görevlendirilmesi için 17 Aralık 1784 tarihinde Ateş Kayıkları Kethüdasına yazı yazılmıştır. Emir üzerine kalelere asker götürüp getirmek için on beş adet kayık istihdam edilmiştir. Nakliye ücreti olarak bu kayıklar için verilmesi gereken 45 kuruştan 5 kuruş indirim yapılarak geriye kalan 40 kuruş ödenmiştir.⁷⁵

Boğaz kalelerine muhafız olarak 1785 yılında Dergâh-ı Âli Cebeci Ocağı'ndan ortalar tayin edilmiştir. Bu ortalar nöbet usulü kalelerde muhafaza hizmetini ifa ederlerdi. Kale muhafazasında görevli cebeci askerlerinden nöbet sırası gelenler İstanbul'dan Boğaz kalelerine, görevi bitenler kalelerden İstanbul'a at kayığı ve mavna denilen deniz vasıtalarıyla taşınırdı. Askerleri taşıyan kayıklar ocak tarafından kiralanır, nakliye ücreti Hazine tarafından ödenirdi. Boğaz kalelerinde görevli askerlerin getirilip götürülmesi amacıyla yeteri kadar kayık görevlendirmesi için 14 Ağustos 1785 tarihinde cebecibaşı tarafından cebeciler kethüdasına emir verilmiştir. Yapılan işlemler sonucu Divan tezkiresi çıkmış ve dokuz adet at kayığı kiralanarak cebeci askerlerinin nakli gerçekleştirilmiştir. Nakliye işlemlerinin tamamlanmasının ardından ücretlerin ödenmesi için durum cebecibaşı tarafından bir takrirle defterdara bildirilmiştir. Defterdarlıkta yapılan inceleme ve hesaplamalar sonucu dokuz mavnanın nakliye ücretinin 27 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Toplam miktardan devlet yararına 7 kuruş indirim yapılarak geriye kalan 20 kuruşunun ödenmesi için bir telhis düzenlenerek Defterdar'a sunulmuştur. Defterdar da 31 Ağustos 1785 tarihinde ödemenin yapılması için onay vermiştir.⁷⁶

Boğaz Kalelerinin İaşesi, Asker Maaş ve Tayinatları

Boğaz'da bulunan *Kılâ'-ı Erba'* ada muhafızlık yapan yeniçeri ve topçuların Hicri 1199 yılı Cemaziyülevvel ve Cemaziyühahir aylarına ait tayinat, un, ekmek, fırın kirası ve diğer masraflarının Hazineden ödenmesi için bu işlemlerle ilgili kâtip olan Hafız Osman Efendi tarafından 1785 Mayıs'ında defterdara bir temessük sunulmuştur. Defterdarlıkta yapılan işlemlerden sonra Kılâ'-ı Erba'a muhafazasında bulunan yeniçeri ve topçuların masrafları için 643 buçuk kuruş gerektiği anlaşılmıştır. Hesaplanan meblağ defterdarın emriyle 24 Mayıs 1785 tarihinde başmuhasebe tarafından ödenmiştir⁷⁷.

⁷⁴ 6 Nisan 1785/26 Cemaziyülevvel 1199 tarihli tahrirat. BOA, C. AS. 1043/45809,1; 4 Ağustos 1784/17 Şevval 1198 tarihli telhis. BOA, C. AS. 780/33034.

⁷⁵ 10 Ocak 1785/19 Safer 1199 tarihli telhis. BOA, C. AS. 1149/51058, 1-2.

⁷⁶ 28 Ağustos 1785/22 Şevval 1199 tarihli tahrirat. BOA, AE. SABH.I. 140/9426.

⁷⁷ 15 Receb 1199/24 Mayıs 1785 tarihli temessük ve telhis. BOA, C. AS. 1137/50535.

Boğaz kalelerinin bazılarında tatlı su yani içme suyu mevcut değildi. Tatlı suyun bulunmadığı kalelerin bir kısmına sakalar vasıtasıyla su taşınmaktaydı. Kalelere su taşıyan sakaların ücretleri ve saka beygirlerinin arpa ve saman bedelleri devlet tarafından ödenmekteydi. Boğaz'da bulunan Fener ve Poyraz Limanı kalelerine tatlı su taşıyan saka beygirleri için bir arpacıdan Beykoz cinsi arpa ve saman alınmıştır. Arpacıdan yem alan askerler arpacıya ayrı ayrı senet vermişlerdir. Altında birer yeniçeri, cebeci ve topçunun imza ve mührünün bulunduğu iki adet senet, 9 Haziran-7 Temmuz 1785 tarihleri arasında yem olarak Beykoz cinsi arpa ve saman alındığını göstermektedir. Yem masraflarının ödenmesi için senetler işleme alınmış, Defterdarlıkta önceki derkenar kaydına bakılarak hesaplamalar yapılmış ve arpacıya 48 kuruş ödenmesi gerektiği 23 Temmuz 1785 tarihli derkenarla tespit edilmiştir. Durum bir telhisle Defterdar'a arz edilmiş, onun da onayı ile işlemin Başmuhasabedeki resmî muameleleri tamamlanmış ve saka beygirlerinin yem ücretleri ödenmiştir.⁷⁸

Boğaz'daki kalelerde 1785 yılında koruma hizmeti gören dört cebeci ortasının günlük ekmek tayinatları 200 çift ekmek ediyordu. Bu dört cebeci ortasının günlük ekmek ihtiyacını karşılamak amacıyla gerekli unun alınabilmesi için defterdara müracaat edilmiş; talebi uygun bulan Defterdar'ın 28 Eylül 1785 tarihli buyrulduyuyla gerekli paranın ödenmesi kabul edilmiştir.⁷⁹

Boğaz'a yeni inşa edilen kale ve tabyalara tayin edilen kale dizdarlarına maaş olarak Hazineden ulufe ödenmekte; bazen de ulufe yerine boş kalan bir tımar veya zeamet tahsis edilmekteydi. Örneğin Konya Sancağı'nın Eskiil Nahiyesi'nde 930 akçelik bir zeamete sahip olan Pehlivan Hacı Mustafa'nın 1787 sonbaharında çocuğu olmadan vefat etmesi üzerine zeameti boş kalmıştır. Boş kalan bu zeametın Karadeniz Boğazı'nın Rumeli tarafında yeni yapılan bir tabyanın dizdarına tahsis edilmesi için Sadrazam tarafından I. Abdülhamid'e bir telhis sunulmuştur. Telhisten boş kalan zeametın kale dizdarına tahsis edilmesi için Defter-i Hakanideki kaydın tevkii tarafından gedik tımar olarak değiştirilmesi gerektiği, bu durumun devletin faydasına olacağı ifade edilmiştir. Padişahın uygun görmesiyle boş kalan söz konusu zeamet, gedik tımara çevrilerek kale dizdarına tahsis edilmiştir.⁸⁰

Savaş sırasında Boğaz'daki Kılâ'-ı Hamseyi takviye maksadıyla mevcut askerlere ilave olarak atanan otuz ulufeli muhafızın yıllık maaşları İstanbul cizyesi, Tokat, Trablusşam ve bazı eyaletlerin mukataalarından ödenmiştir.⁸¹

Bağdadçık (Kilyos) Kalesi'nin yeniden yapılması işi 1789 Nisan ayı başlarında tamamlanmak üzere olduğundan kaleye dizdar tayini gerekmiştir. Boğaz'daki kale dizdarlarına 150 akçe yevmiye verildiğinden Bağdadçık'a dizdar

⁷⁸ 31 Temmuz 1785/24 Ramazan 1199 tarihli telhisi buyruldu ve tahrirat. BOA. AE. SABH.I. 198/13235.

⁷⁹ 28 Eylül 1785/24 Zilkade 1199 tarihli tahrirat. BOA. AE. SABH.I. 78/5412.

⁸⁰ 4 Ekim 1787/21 Zilhicce 1201 tarihli telhis üzerine hatt-ı hümayun. BOA. AE. SABH. I. 363/25303.

⁸¹ 7 Kasım 1788/7 Safer 1203 tarihli tahrirat. BOA. AE. SABH. I. 306/20520.

olarak tayin edilen Mahmud'a da aynı miktarın verilmesi gerekmiştir. Ancak bu sırada Köstendil Sancağının bir köyünde 426 akçelik tımarın sahibi El-Hac Ahmed'in evlatsız olarak vefat etmiş olması vaziyeti değiştirmiştir. Boş kalan 426 akçe tutarındaki tımarın Mahmud'a verilmesi durumunda 150 akçe olan yevmiyenin hazineye kalacağını gerekçe gösteren sadaret kaymakamı padişah'tan izin istenmiştir. Padişah, söz konusu tımarın dizdar tayin edilen Mahmud'a verilerek 150 akçenin hazineye aktarılmasını emretmiştir.⁸²

Boğaz Kalelerinin Teftişi

Sultan I. Abdülhamid, hükümdarlığı boyunca İstanbul Boğazı'nın tahkimi için yapılan çalışmaları takip etmiş, yapılan işlerin yerinde görülmesini ve teftişini istemiştir. Padişahın arzusu üzerine Boğaz'daki kaleleri sadrazam, kaptan paşa, defterdar, mimarbaşı ve ilgili diğer görevliler sık sık kalelere giderek teftiş etmekte, dönüşlerinde kapsamlı raporlar sunmaktaydılar. Sadrazam ve kaptan-ı derya 1789 baharında birlikte Boğaz kalelerine bizzat giderek teftiş etmişler, dönüşte Sadrazam kalelerin durumuyla ilgili ayrıntılı bir telhis padişaha durumu arz etmiştir. Bu teftişler padişahın Boğaz güvenliğine gösterdiği ihtimamı ortaya koymaktadır.⁸³

Sadrazam'ın söz konusu telhisine göre, Boğaz'ın Anadolu ve Rumeli yakalarındaki kale ve limanları teftiş eden sadrazam ve kaptan-ı derya, uygun olan mevkilere inşa edilmiş olan kalelerin sağlam ve dayanıklı olarak yapılmış olduğunu, toprakların yerine konduğunu, mazgalların tamamen mühendislik ölçülerine göre ve ustaca yapıldığını müşahade etmişlerdir. Telhise göre kalelerden ateşlenen güllerin deniz yüzeyinde sekerek hedeflerini vurması, buralardaki topçuların eğitilmiş ve işlerinde mahir olduklarının göstergesidir. Hedeflerini vuran topçular sayesinde Boğaz'dan büyük bir geminin geçmesi şöyle dursun, iki kürekli bir kayığın geçesi bile mümkün değildir. Kaptan-ı deryanın çok çalışarak sürekli Boğaz'daki kale, liman ve istihkamları dolaşarak askerleri teşvik etmesi bu başarıyı sağlamıştır. Bunlara ilave olarak Boğaz'ın her iki yakasına üçer palanka gibi küçük toprak kalelerin yapılmasına ihtiyaç vardır. Bunun için Fransız mühendislerin çizdikleri bir harita ve krokinin saraya sunulduğu ifade edilmiştir. Yine telhisin altındaki takrirde kalelerdeki askerlerin bekçi mahiyetinde bulunduğu, gerektiğinde yani savaş sırasında her kaleye 1.000'er asker takviyesi gerektiğinden söz edilmiş; ayrıca gemilerin dalgaların çarpmasından korunabilmesi için Boğaz'da inşa edilen limanın tersane gibi yapıldığı belirtilmiştir.

İstanbul Boğazı'nın tahkimi için inşa edilen kale ve binalar, buralara konuşlandırılan muhafızlar ve yerleştirilen top ve mühimmatı yakından takip eden I. Abdülhamid, kalelerin teftişine ayrı bir önem vermiştir. Kalelerin teftişinin ilgililer tarafından yapılmasını yeterli görmeyerek kendisi bizzat teftişlerde bulunmuştur. Sadareten sunulan 1789 tarihli bir yazı padişahın Boğaz

⁸² 6 Nisan 1789/10 Receb 1203 tarihli takrir ve hatt-ı hümayun. BOA. AE. SABH.I. 6/603.

⁸³ BOA. AE. SABH.I. 16/1392. Arşiv uzmanları belgeyi I. Abdülhamid'in ölüm tarihi olan 6 Nisan 1789/10 Receb 1203 gününe tarihlemişlerdir. Ancak belgenin tarihi daha önce olmalıdır.

kalelerine yapacağı bir ziyaretin ayrıntılarıyla ilgilidir. Belgeye göre padişahın ziyaret edeceği kalelerdeki askerler sabah akşam silahlarıyla görevlerinin başında hazır bulunmaktadır. Ziyaret vesilesiyle kalelerdeki görevli muhafızların, Boğaz'da bulunan kalyonlardaki askerler ve yeniçerilerin, patrona-i hümayunun komutan ve neferlerinin, Sarıyer'deki yeniçerilerin üzerine tayin edilmiş olan subayların taltif edilmesi gerekmektedir. Görevliler sultanın vereceği hediyelerle mutlu olarak görevlerini şevkle yapacaktır. Boğaz'da ve civar kalelerde hizmet eden tüm askerlere verilecek olan hediyelerin bir deftere kaydedilerek huzura sunulduğu ifade edilmiştir. Sultan I. Abdülhamid, telhisin üzerine yazdığı bir hatt-ı hümayunda hediyelerin kaydedildiği defterin kendi yanında muhafaza edildiğini ifade ederken ziyaretin de bir gün erkene alınarak Pazartesi yerine pazar günü yapılmasını istemiştir. "Zira Pazartesi eyyâm-ı bâhûrun ibtidâsı olmağla bir gün akdem pazar günü gitmemiz münâsibdir." hattını yazan padişah, sıcak günler başlamadan kaleleri teftiş etmek istemiştir.⁸⁴

İki yüz süvari ile Boğaz'ın her iki tarafındaki kaleleri sürekli dolaşarak teftiş etmesi, memurların hal ve tavırlarını gözleyerek görevi başında olanları ve olmayanları belirlemesi, mevcut olmayanların çağırılması ve herhangi bir düşman gemisi görüldüğünde müdahale etmesini için Sultan I. Abdülhamid zamanında Kapıcıbaşı Seyyid Numan Bey'e ferman gönderilmiştir. Bu sıralarda, Karadeniz Boğazı'ndaki kalelerin nezaretinin bir çocuğun üzerinde bulunduğu ve çocuğa ehil olamayan birinin vekâlet ettiği hatırlatılarak Boğaz kalelerinden sorumlu olan Seyyid Numan Bey'in Boğaz Muhafızı Mustafa Paşa ile kalelerin asker, top ve mühimmatını noksansız olarak tertip etmesi emredilmiştir.⁸⁵

Karadeniz Kıyılarındaki İstihkâmların Tahkimi ve Boğaz Güvenliğine Özen Gösterilmesi

İstanbul Boğazı'nın güvenliği için Karadeniz kıyısındaki Özi ve Sinop gibi kalelerin güçlendirilmesine de çalışılmıştır. Özellikle Özi Kalesi'nin karşısında bulunan Prezen denilen adada bir kalenin inşasına karar verilmiştir. Prezen Adası'nda yapılacak kaleye 1780 yılında bina emini olarak Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşı Selim Ağa atanmıştır. Özi Muhafızı İsmail Paşa, Yeniçeri Ocağı zabıtları, mimar halifesi, yerli ağalar, ihtiyarlar, duvarcı ve taşçı kalfalarıyla birlikte adaya giden Selim Ağa, yaptığı keşif ve inceleme sonucu belirtilen yerin kale yapımına müsait olmadığını tespit etmiş, durumu Sadaret kethüdasına, def-

⁸⁴ 6 Nisan 1789/ 10 Receb 1203 tarihli telhis üzerine hatt-ı hümayun. BOA. AE. SABH.I. 19/1639. Tarihsiz olan bu belgeye arşiv uzmanları 6 Nisan 1789/ 10 Receb 1203 tarihini vermiştir. Ancak belgenin içeriği olayın Hicri 1202 Şevval ayında yani 1788 Temmuz ayı sonlarında gerçekleştiğini göstermektedir. Çünkü Osmanlılar ağustosun ilk haftasında görülen en sıcak günlere eyyâm-ı bâhûr demektedir. Ayverdi, *a.g.e.*, Cilt: I, s. 920. 2 Ağustos'tan 9 Ağustos'a kadar devam eden sıcak günler. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 106. Rumi takvime göre *eyyâm-ı bahûr* temmuzun 19'u ile 26'sına kadar, Miladi takvime göre ağustosun 2'sinden 9'una kadar devam eden 7 sıcak gün için kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: I, MEB Yayınları, İstanbul 1971, s. 580.

⁸⁵ 25 Mayıs 1789/29 Şaban 1203 tarihli hüküm sureti BOA, C. AS. 65/3095.

terdara ve sadrazamın makamına bir arzuhal ile sunmuştur. Etrafı hendek, çukur ve şarmpol olan adada kale yapılabilecek genişlikte yer olmadığını belirten Selim Ağa ve beraberindeki heyet, bazı mahzurları olmakla birlikte etrafında uzunlamasına bir hendek kazılması ve ardına taştan bir duvar örülmesiyle adanın istihkâm olarak kullanılabileceğini İstanbul'a bildirmiştir. Tespit edilen mahzurlardan dolayı kale yapımının ertelendiğini, Özi Kalesi'nde ise su sarnıçları ve diğer onarımlara başlandığını heyet adına ifade eden Selim Ağa, Karadeniz Boğazı'nın korunması için önemli olan adanın kale yapımına neden uygun olmadığını da yazısında izah etmiştir. Onun tespitine göre adanın kale yapılacak yeri olan set başlarının temel taşı ve toprağı çürük olduğundan sürekli çökmektedir. Çürük zemin üzerine ağır taştan kale binası yapılsa ve içine 40-50 tane top konulsa, top atışları esnasında oluşacak sarsıntı ile set başları ve yar denilen dik yamaçların yıkılacağı aşikârdır. Adanın set başları kesme yar şeklinde otuz zira' denizden yüksekliği olan dik yamaçlardır. İnsanın tırmanmasına müsait olmayan yamaçlarda tırmanılabilir yerlerin kapatılması ve deniz tarafından bir hendek kazılmasıyla kale gibi sağlam bir istihkâm kurmak mümkün olabilecektir. Bu iş mevcut şarmpollerin tamiri, dar olan tabyaların genişletilmesi ve hendek başlarına birer tabya ilave edilmesiyle yapılabilir. Yine yıkılmakta olan sed başlarını korumak için denizin içine rıhtım eklenmesi, sanduka ve taştan temel yapılması zaruridir. Denizin her tarafı kırk zira' yüksekliğinde sağlam bir duvarla örülerek doldurulması suretiyle adada metin bir istihkâmın yapılması, çok fazla masraf gerektirmekle birlikte imkân dâhilindedir. Ayrıca Selim Ağa, Özi Kalesi emini olarak maiyetinde bulunanların günlük tayinat bedellerinin hazineден ödenmesi, yaptığı binalar için gerekli malzemeyi taşıyan adamlarına menzil beygiri verilmesi için İstanbul, Eflak ve Boğdan taraflarında bulunan menzilhanelere emir gönderilmesini talep etmiştir. Tahrirat üzerinde yapılan muamele esnasında, yazı üzerine kırmızı kalemle not düşülerek Selim Ağa'nın bina yapımı için istediği malzeme ve kereste miktarının fazla olduğu ifade edilmiştir. Selim Ağa'nın raporuna işaret edilerek, Prezen Adası'nda yapılması tasarlanan palankanın etrafına hendek kazılmak suretiyle küçük olacağı belirtilmiş, ilk keşifte hata yapılmış olma ihtimaline karşı yeniden keşif yapılması istenmiştir. Lüzumu olmayan şarmpoller haricinde gerekli olan kerestenin gönderilmesi için Boğdan voyvodasına yazı yazılması gerektiği ifade edilmiştir. Selim Ağa'nın gönderdiği yazıların hülâsa edildiği takririn üzerine Defterdar'a hitaben bir Sadaret buyruldu ile derç edilmiştir. Buyruldu ile Boğdan voyvodası, Mimar Ağa, mimar halifesi ve kale yapılacak yeri görmüş olan akıl ve bilgi sahiplerinin ifadesi doğrultusunda, daha önce yapılan keşfe göre kalenin inşasının mümkün olup olmadığının tespiti istenmiştir. Eğer kalenin yapılması mümkün olursa, sağlam ve muhkem olup olmayacağının etraflıca araştırılması, gerektiğinde yeni mühimmatın gönderilmesi için emir yazılması, önceki keşifte tespit edildiği şekilden başka surette bina edilecek ise kalenin ne şekilde yapılacağının saptanması gerektiği ifade edilmiştir. Yeni hazırlanacak plana göre levazım ve mühimmatın yeniden müzakere edilerek gerekli hazırlık ve yazışmaların yapılması ve emirlerin çıkarılması istenmiştir.⁸⁶

⁸⁶ 15 Receb 1194/17 Temmuz 1780 tarihli tahrirat. BOA. AE. SABH.I. 72/5021.

Boğaz'ın güvenliğine azami dikkat edilirken bazen işlerin ehil olmayan kişilerin sorumluluğuna geçtiği de olabiliyordu. Rusya ve Avusturya ile savaşın devam ettiği esnada, I. Abdülhamid'in saltanatının sonuna doğru Boğaz nazırı olarak tayin edilen Kapıcıbaşı Seyyid Numan Bey'in kalelerle ilgili tespit ettiği aksaklıklar dikkat çekicidir. Seyyid Numan Bey, Karadeniz Boğazı'nda bulunan kalelerin nezaretinin bir çocuğun üzerinde bulunduğunu, çocuğun vekili olan şahsın da bu işe ehil olmadığını haber vermiştir. Bu sıralarda I. Abdülhamid vefat etmiş, tahta III. Selim geçmiştir. Durumdan padişahın haberdar olması neticesi beyaz üzerine bir hatt-ı hümayun sadır olmuştur. Sadaret kaymakamına hitaben yazılan hatt-ı hümayunda, Boğaz kaleleri nezaretinin bir çocuğun elinde bulunmasını ve ehil olmayan birinin çocuğa vekâlet etmesini doğru bulmayan padişah, çocuğun babasından kalan zeametle yetinmesini, kalelerin nezaretinin Seyyid Numan Bey verilmesinin istemiştir. Aynı zamanda Boğaz nazırı da olan Seyyid Numan Bey'in kalelerin asker, top ve mühimmatına dikkat etmesi ve Boğaz Muhafızı Vezir Mustafa Paşa ile ittifak halinde çalışması emredilmiştir⁸⁷. Bunun üzerine sadaret kaymakamı 13 Mayıs 1789 tarihinde hazırladığı buyruldu ile duruma bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Padişahın fermanı gereği Boğaz kalelerinin sorumluluğu Seyyid Numan Bey'e verilmiştir. Seyyid Numan Bey'in görevleri hatırlatılarak Mustafa Paşa ile çalışmaya gayret etmesi tembih edilmiştir. Kalelerin idaresiyle ilgili alınmış olan bu kararın uygulanması için Vezir Mustafa Paşa ve Seyyid Numan Bey'e ayrı ayrı emirler yazıldığı da ayrıca ifade edilmiştir⁸⁸. Bu emirden sonra kalelerin sorumluluğu üzerinde bulunan çocuğun durumuyla ilgili Boğaz Nazırı Seyyid Numan Bey ve Boğaz Muhafızı Mustafa Paşa'ya hitaben fermanlar yazılmıştır.

Boğaz Muhafızı Mustafa Paşa ve Boğaz Nazırı Seyyid Numan Bey'e 25 Mayıs 1789 tarihinde gönderilen fermanlarda, havaların düzelmesiyle Karadeniz'de dolaşan Rus gemilerinin Osmanlı kıyı bölgelerine zarar vermelerinin önüne geçilebilmesi için Anadolu ve Rumeli sahillerinde gerekli önlemleri almaları istenmiştir. Boğaz'ın Rumeli yönünde Emne Burnu'na, Anadolu tarafında ise Sinop'a kadar olan yerlerdeki liman, iskele ve mevzilerin asker, top, mühimmat ve levazım ile güçlendirilmesi talep edilmiştir. Fermanlara göre gerekli görülen yerlere yeniden istihkâm ve tabyalar yapılarak içlerine yeteri kadar muhafız yerleştirilmesi emredilmiştir. Boğaz'ın her iki tarafındaki yerlerin muhafazası için gerekli tedbirlerin alınması emrinin daha önce gönderilen defterde de açıklandığı, sahillerin korunması için yeteri kadar askerin tayini ve ihtiyaçlarının karşılanması için Divan-ı Hümayun ve Hazine-i Amireden emirler çıktığı da fermanlarda ifade edilmiştir. Ayrıca görevlerinde uyanık davranmaları, bölgenin durumu hakkında bilgi toplamaları ve sahillerin korunması meselesinde zerre miktarı kusur etmemeleri için Boğaz'ın her tarafındaki tüm kadı ve memurlara uyarılarda bulunulmuştur.⁸⁹

⁸⁷ 20 Eylül 1789/29 Zilhicce 1203 tarihli hatt-ı hümayun. BOA. HAT. 192/9385.

⁸⁸ 13 Mayıs 1789/17 Şaban 1203 tarihli buyruldu sureti. BOA, C. AS. 64/3032.

⁸⁹ 25 Mayıs 1789/29 Şaban 1203 tarihli hüküm sureti BOA, C. AS. 65/3095.

Sonuç

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında askerî olarak zayıf bir vaziyette olsa bile üç kıtaya yayılmış geniş topraklara hükmediyordu. Doğu'da İran, kuzeyde Rusya, batıda ise Avusturya gibi büyük devletlerle yaptığı savaşlarda güç kaybetmişti. XVIII. yüzyılın son çeyreğine doğru Rusya'ya karşı büyük yenilgiler almıştı. Rusya 1768-1774 savaşı sırasında Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakmış, Kırım'ı işgal etmiş ve Karadeniz'de donanma bulundurmaya başlamıştır. Savaşın sona bağimsız yaptığı Kırım'ı ilhak ederek Karadeniz'de askerî varlığını sürekli hale getirmiştir.

Rusya'nın Karadeniz'e inmesi Osmanlı Devleti'ni kuzeyden düşman tehdidine açık hale getirmiştir. Sıcak denizlere ulaşma peşinde olan Rusya, Balkanlar ve Kafkasya bölgelerinde yayılmaya çalıştığı gibi doğrudan Boğazlar yoluyla Akdeniz'e ulaşma girişimlerinde de bulunmuştur. Rusya'nın Karadeniz'de donanma bulundurmasını tehdit olarak algılayan Osmanlı Devleti varlığını korumak için Karadeniz kıyılarındaki kaleleri ve İstanbul Boğazı'nı tahkim etmeye başlamıştır.

İstanbul'un güvenliği anlamına gelen Boğaz'ın korunması her iki yakadaki kalelerle sağlanıyordu. Mevcut olan kaleler yetersiz bulunduğundan Boğaz'ın Karadeniz'e açılan kısmına yakın mevkilere yeni kale ve istihkâmlar yapılmıştır. Boğaz'a yeni kaleler yapılırken eski istihkâmların tamir ve donanımına da özen gösterilmiştir. Boğazda yeni inşa edilen kalelerin yapımında Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Avrupalı uzmanların bilgi ve tecrübelerinden istifade edilmiştir.

Boğaz'da inşa ve tamir edilen kaleler öncelikle Boğaz muhafızı, Boğaz nazırı, kale nazırları ve kale yapımı ve onarımı için özel olarak atanan bina emirlerinin sorunluluğunda yapılmaktaydı. Ayrıca devletin en önemli işlerinden sayılan Boğaz'da kale, tabya, bina ve istihkâmların yapımı padişahın yakından takip ettiği bir mesele olarak Sadrazam'ın sorumluluğundaydı. Sadrazamla birlikte kaptan-ı derya, defterdar, mimarbaşı, tophane, cebehane ve tersane nazırları kale yapımıyla yakından ilgilenmek zorundaydı. Bu görevliler bina yapımı için öncelikle yer tespiti ve masrafların belirlenmesi için keşifte bulunmak zorundaydı. Binaların yapımını üstlenen bina emirleri gerekli harcamaları da yapmaktaydı. Devletin büyük itina gösterdiği Boğaz'da kale inşa işi savaşın devam ettiği 1770'li yıllarda başlamıştır. Bina yapımında meydana gelen aksaklıklara rağmen Boğaz'da kale inşası başarıyla gerçekleşmiştir.

Bina yapım onarım işlerine paralel olarak Boğaz kaleleri silah, mühimmat ve askerle tahkim edilmiştir. İlk olarak Karadeniz ve Rumeli sahil yörelerinden toplanan yerli askerler Bostancı Ocağı'nın tımarlı neferleri olarak Boğaz'ın muhafazası için kalelere yerleştirilmiştir. Zamanla yetersiz görülen yerli neferlere Yeniçeri, Topçu ve Cebeci ocaklarından subay ve askerler Boğaz kalelerinde görevlendirilmiştir. Savaş zamanında ise bu kalelere yeterli miktarda asker takviyesi yapılmıştır. Boğaz'ın muhafazası ağırlıklı olarak kalelere yerleştirilen büyük şahî, şayka ve dalyan toplarıyla sağlanmıştır. Boğaz kalelerine İstanbul'da bulunan toplardan gönderildiği gibi çok sayıda yeni top

dökülmüştür. Top dökümü için gerekli demir ve barut gibi ham madde temini için yapılan masraflar devlet tarafından ödenmiştir. Top atışlarında dönemin iyisi olan İngiliz barutunun kullanılmasına özen gösterilmiştir. Boğaz kalelerine ulaşım ve nakliye devlet tarafından kiralanan mavnalı ve kayıklarla yapılmıştır. Kalelere İstanbul'dan gönderilen mühimmat, levazım ve askerler için kiralanan kayıkların ücreti hazine tarafından karşılanmıştır. Yine kalelere civardan nakledilen içme suyu ve diğer ihtiyaç maddelerinin taşınması için kiralanan beygirlerin yem ücretleri de devlet tarafından ödenmiştir.

Boğaz kalelerinde görevli olan tüm personel devletten tımar ve zeamet geliri, maaş veya yevmiye alırdı. Başlangıçta kalelerde görevlendirilen yerli askerlere tımar tahsis edilmiştir. Daha sonra ise kapıkulu ocaklarından ulufeli askerler de Boğaz'ın muhafazasına gönderilmiştir. Kalede komutan ve amir konumunda olan dizdar, kethüda, topçubaşı ve cebahaneci gibi görevliler ulufeli askerlerden seçilmiştir. Bunların bir kısmına tımar ve zeamet tahsis edildiği de olmuştur. Kale muhafazasında bulunan subay ve erlerin yevmiye ve tayin denilen yiyecek bedelleri devlet tarafından karşılanmıştır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri, Abdülhamid I Tasnifi

BOA. AE. SABH. I. 256/17245.

BOA. AE. SABH. I. 306/20520.

BOA. AE. SABH. I. 363/25303.

BOA. AE. SABH.I. 14/1215.

BOA. AE. SABH.I. 140/9426.

BOA. AE. SABH.I. 15/1306.

BOA. AE. SABH.I. 16/1392.

BOA. AE. SABH.I. 19/1639.

BOA. AE. SABH.I. 198/13235.

BOA. AE. SABH.I. 283/19018.

BOA. AE. SABH.I. 346/24181.

BOA. AE. SABH.I. 367/25675.

BOA. AE. SABH.I. 6/603.

BOA. AE. SABH.I. 72/5021.

BOA. AE. SABH.I. 78/5412.

BOA. AE. SABH.I. 9/815.

BOA. AE. SABH.I. 96/6589, 1-2.

Cevdet, Askeriye Tasnifi

BOA, C. AS. 1006/44044.

BOA, C. AS. 1043/45809,1.

BOA, C. AS. 1054/46351.

BOA, C. AS. 1059/46564, 1-2

BOA, C. AS. 1112/49277, 1-2.

BOA, C. AS. 1137/50535.

BOA, C. AS. 1146/50911.

BOA, C. AS. 1149/51058, 1-2.

- BOA, C. AS. 1156/51437.
BOA, C. AS. 1179/52578,1-2.
BOA, C. AS. 224/9536.
BOA, C. AS. 64/3032.
BOA, C. AS. 648/27247, 1-2.
BOA, C. AS. 65/3095.
BOA, C. AS. 653/27443.
BOA, C. AS. 661/27774.
BOA, C. AS. 738/30974.
BOA, C. AS. 744/31300.
BOA, C. AS. 766/32360.
BOA, C. AS. 780/33034.
BOA, C. AS. 79/3745,1-5.
BOA, C. AS. 85/3942.
Cevdet, Evkaf Tasnifi
BOA, C. EV. 561/28301.
Cevdet, Maliye Tasnifi
BOA, C. ML. 519/21227.
Hatt-ı Hümayun Tasnifi
BOA. HAT. 184/8572.
BOA. HAT. 189/9041.
BOA. HAT. 192/9385.
AHMED CEVDET PAŞA: *Tarih-i Cevdet*, Cilt: VI, Tertib-i Cedid, Matbaa-i Osmâniyye, Dersaadet 1309.
AHMED CEVDET PAŞA: *Tarih-i Cevdet*, Cilt: I, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
AHMED CEVDET PAŞA: *Tarih-i Cevdet*, Cilt: II/I, Haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
AHMED CEVDET PAŞA: *Tarih-i Cevdet*, Cilt: II/II, Haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
AHMED CEVDET PAŞA: *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, I, Haz. S. Irmak, B. K. Çağlar, MEB Yayınları, İstanbul 1994.
AYDIN, Mahir: "Faş Kalesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 20, 2008, Ayrıbasım, s. 297-328.
AYVERDİ, İlhan: *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Cilt: I-III, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2011.
BUSBECK, Ogier Ghiselin de: *Türk Mektupları-Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri*, Çev. Derin Türkömer, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
CÂBİ ÖMER EFENDİ: *Câbî Tarihi*, I, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
DANIŞMEND, İsmail Hami: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1961.
DÖRDÜNCÜ, Muharrem: "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2001, s. 73-89.

- EFE, Haydar ve KIZIL Murat: “Osmanlı’nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya’nın “Sıcak Denizlere İnme Politikası” Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD)* Cilt: 9, Sayı: 17, 2018, s. 288-334.
- EVLİYÂ ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I. Kitap, Hazırlayanlar: Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- EYÜPGİLLER, Kemal K. ve Yeşim Yaşa, İstanbul Boğazı Kale ve Tabyaları, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.
- FEDAKÂR, Cengiz: *Kafkasya’da İmparatorluklar Savaşı*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.
- GÖÇER, Veli: “Diyarbakir Kalesi Cephanesi (1740-1746)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi (MUTAD)*, Cilt: VI, Sayı: 1, 2019, s. 46-62.
- HERGÜNER, Mustafa: *Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vastf (Temel) Paşa*, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları., İstanbul 2004.
- İLGÜREL, Mücteba: “I. Mahmud”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt: XI, Redaktör. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 117-121; 137-146.
- KIŞ, Salih: “Köprü Başını Tutmak: Osmanlı Devleti’nin Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarını Tahkim Etme Teşebbüsü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 37, 2015, s. 364-375.
- KÖSE, Osman: *Küçük Kaynarca Antlaşması*, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- KURAT, Akdes Nimet: *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- NICOLLE, David: *Osmanlı Kaleleri 1300-1800*, Çev. Kahraman Şakul, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.
- ÖZCAN, Elvan: *Boğazlar Üzerindeki Osmanlı-Rus Mücadelesi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2008.
- PAKALIN, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: I, MEB Yayınları, İstanbul 1971.
- SERTOĞLU, Midhat Sertoğlu: *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: “Kaynarca Muahedesinde Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi”, *Belleten*, Cilt: XLIV, Sayı: 175, 1980, s. 511-533.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IV/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- YAŞA, Yeşim: *Poyraz Kalesi Restorasyon Projesi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Extended Summary

Determinations On The Security And Fortification Of The Bosphorus Against The Russian Threat (1774-1789)

Entering the contemporary age, the security of Bosphorus became an important issue for Ottoman State. After the defeat of the Ottoman State at Vienna II, Russia participated the Holy Alliance founded by Austria, Venice and Poland to exclude the Ottoman State from Europe and it attended the battels carried out against the Ottoman State. Ottoman State losing the war against the Holy Alliance signed *Karlofça* and *Istanbul* treaties and thus lost its supremacy in Europe in favor of Austria and left *Azak* to Russia. Thus, the North of the country with Bosphorus was imperiled. Russia who built a navy in the Black Sea after getting *Azak* started to treated Rumelia with its military force and became a dangerous power against gorges and Istanbul.

After Seven Years War during which the European countries lost power Russia enhanced its influence in the East Europe and both intervened in Poland and provoked revolts in Crimea and Morea. Bringing Crimea in independence with Kuchuk Kainarji Treaty Russia invaded it and settled in the North of Black Sea and passed a critical stage to reach the warm seas. Thus Bosphorus, the seaway connecting Black Sea to the warm seas, became open to Russian menace. Referring to Kuchuk Kainarji Treaty Russia started to show the problems in Eflak, Boğdan and Caucassia as excuses and settled in the strategic points around the Black Sea. It opened consulates in the Mediterranean and Aegean islands.

After Russia's Crimea occupation between 1768 and 1774 Ottoman-Russian War to provide the security of Istanbul it became compulsory to fortificate the castles around Bosphorus and to build a new castle. The fortification of Ottoman State around Bosphorus to prevent the military menaces which might come from the Black Sea direction is recorded in the archive documents. In this article the building of a new castle in the Bosphorus between 1774 and 1789, the restoration and fortification of the existing castles and the reinforcement of soldier and ammunition to the castles and bastions are assessed under the light of the fore mentioned Ottoman archive documents.

Towards the last quarter of the eighteenth century, when the Bosphorus of Istanbul was in danger, the Ottoman Empire suffered major defeats against Russia. During the war, Russia destroyed the Ottoman navy in Çesme in 1770, captured the Crimea and began to have a navy in the Black Sea. After the war, it annexed Crimea, which it had made independent, and made its military presence permanent in the Black Sea.

The Russian-Austrian alliance has also revealed that the straits are under the danger. After annexing Crimea Russia won Austria over, took the territory of Rumelia from the hands of the Turks and engaged in activities to create a Greek state, the capital of which is Istanbul. Russia made excuses for the problems it had caused based on the *Treaty of Küçük Kaynarca* and began to settle in strategic points around the Black Sea. In accordance with the same agreement, it has tried to establish its own influence areas in places around the Ottoman seas and straits by opening consulates on the Black Sea coasts, islands in the Mediterranean Sea, the coasts of Syria and Egypt. On the other hand, the Ottoman Empire decided that the Crimea should be retaken in order to stop Russia from being a threat, and declared war on its neighbor in the north in 1787. After a while, Austria became involved in the war due to its alliance with Russia.

When Abdulhamid I died in 1789 the war against the Russian and Austrian states was in progress. Therefore, the capital of the Ottoman Empire as well was in danger, since the Balkans, the Caucasus, the Black Sea coast and the Straits were under the threat of these two states. Thanks to the navy they built on the Black Sea, the Russians, who inflicted great losses on the Ottoman navy during the war and captured some positions in the west of Crimea, showed that they could damage the Anatolian coast and the

Straits by cannonading Sinop. In this process, it is understood from archival sources that the Ottoman Empire built new forts in order to strengthen the Bosphorus fortifications, repaired the old ones, and eliminated the deficiencies of soldiers and ammunition.

The forts built and repaired in the Bosphorus were primarily carried out under the responsibility of the Bosphorus guard, the Bosphorus minister, the castle ministers and the building trustees specially appointed for the construction and repair of the castle. In addition, the construction of fortresses, bases, buildings and fortifications on the Bosphorus, which is considered one of the most important affairs of the state, was the responsibility of the grand vizier as a matter closely followed by the sultan. Together with the grand vizier, *Kaptan-ı Derya*, *Defterdar*, *Mimarbaşı*, *Tophane*, *Cebthane* and Shipyard ministers were responsible for the construction of the castle. These officials had to conduct detection for the construction of buildings, primarily to determine the location and determine the costs. The building managers who undertook the construction works were making the necessary expenditures. Sources of the Ottoman Archive indicate that the construction and fortification of fortresses on the Bosphorus began in 1772 after the invasion of Crimea.

The fact that Russia reached the Black Sea made the Ottoman Empire open to the threat of enemies from the north. In pursuit of reaching the warm seas, Russia has launched attacks through the Balkans and the Caucasus, as well as attempts to reach the Mediterranean Sea directly through the Straits. Perceiving the enemy navy located in the north of it as a threat, the Ottoman State began to protect its presence and fortify defensive positions in the Bosphorus. The protection of the Bosphorus, which meant the security of Istanbul, was provided by forts on both sides. As the existing forts were insufficient, new forts and fortifications were built near the part of the Bosphorus opening to the Black Sea. While new forts were being built on the Bosphorus, care was also taken to repair and equip the old fortifications.

In parallel with the building construction and repair works, the Bosphorus forts were fortified with weapons, ammunition and soldiers. First, the soldiers gathered from the Black Sea and Rumeli coastal regions were placed in the forts for the protection of the Bosphorus as *tımarlı nefers* of the *Bostancı Ocağı*. Officers and soldiers from Janissary, *Topçu* and *Cebeci Ocakları* were sent to the Bosphorus forts as reinforcements to the native soldiers, who were deemed insufficient over time. In wartime, a sufficient amount of military reinforcements was made, and the protection of the Bosphorus was mainly provided with large *Şahi*, *Şayka* and *Dalyan* cannons placed in forts. A large number of new cannons were produced there in these forts, as they were sent from cannons located in Istanbul. The costs incurred for the supply of raw materials such as iron and gunpowder were paid by the state. Care has been taken to use English gunpowder, the highest quality of the period, in cannon shots. Transportation and transportation to the Bosphorus forts were carried out by barges and boats chartered by the state. The cost of the ammunition sent from Istanbul, the quartermasters and the boats rented for the soldiers was covered from the Treasury. Again, the feed fees of the workhorses hired to transport drinking water and other necessities transported from the vicinity to the forts were also paid by the state.

As a result of the threat that began when Russia reached the Black Sea, the Straits Problem arose in the 19th century. It has turned into an international problem that has been growing steadily over the century. The Ottoman State, on the other hand, was engaged in taking measures against this problem until its collapse.